

TANZİMAT SONRASI KADEMELERE GÖRE OSMANLI EĞİTİMİ OTTOMAN EDUCATION ACCORDING TO THE LEVELS AFTER THE TANZİMAT

Faik BENLİ¹

ÖZ: Bu çalışmanın amacı Tanzimat'ın ilanı sonrası Osmanlı eğitim sisteminde yaşanan gelişmeleri ele almaktır. Osmanlı eğitim sistemi uzun yıllar klasik yapısıyla hizmet vermiştir. Ancak Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi sonrası sosyo-kültürel yapıda meydana gelen değişimler eğitim sistemini de etkilemiş ve Osmanlı eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Yeni düzende klasik eğitim kurumu medreselerin yanında Batılı tarzda yeni eğitim kademeleri ortaya çıkmıştır. Bu sistemde sıbyan mekteplerinin yanında iptidai mektepler, kız ve erkek rüştiye okulları, devlet dairelerine memur yetiştiren meslek okulları, yükseköğretim kurumları, öğretmen yetiştiren okullar ile mesleki ve teknik okullar yeni eğitim öğretim kurumları olarak sayılabilir. Araştırma nitel araştırma yöntemi ile desenlenmiştir. Veriler, tarama modeli doğrultusunda doküman incelemesi tekniğiyle toplanmış; betimsel analizle çözümlenmiştir. Zamanın şartları gereği istatistik tutma geleneğinin yaygınlaşmamış olması ve bu sistemin yeni kuruluyor olmasının getirdiği zorluklar okul ve öğrenci istatistiklerinde sağlıklı sonuçlara ulaşmaya imkan vermediği görülmüştür. Buna rağmen Osmanlı'nın köklü bir eğitim geleneğine sahip olduğu, temel eğitim kurumlarının ülke geneline yayıldığı ve hemen hemen tüm yerleşim birimlerinde eğitime erişimin mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: Osmanlı eğitim sistemi, sıbyan mektepleri, iptidai okullar, rüştiye, sultani.

ABSTRACT: The aim of this study is to address the developments in the Ottoman education system after the proclamation of the Tanzimat. The Ottoman education system has served with its classical structure for many years. However, the changes in the socio-cultural structure after the Age of Enlightenment and the Industrial Revolution also affected the education system and the Ottoman education system was reorganized. In the new order, besides the classical educational institutions, madrasas, new levels of education in the Western style have emerged. In this system, in addition to Siberian schools, elementary schools, junior high schools for girls and boys, vocational schools that train civil servants for government departments, higher education institutions, schools that train teachers, and vocational and technical schools can be counted as new educational institutions. The research was designed by qualitative research method. The data were collected by document analysis technique in line with the scanning model and analyzed by descriptive analysis. Due to the conditions of the time, the tradition of keeping statistics has not become widespread and the difficulties caused by the fact that this system is being newly established have not made it possible to reach healthy results in school and student statistics. Despite this, it has been concluded that the Ottoman Empire has a deep-rooted educational tradition, basic educational institutions have spread throughout the country, and access to education is possible in almost all settlements.

Keywords: The Ottoman education system, Sıbyan schools, iptidai schools, rüştiye, sultani.

Bu makaleye atf vermek için:

Benli, F. (2024). Tanzimat sonrası kademelere göre osmanlı eğitimi, *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(3), 1515-1538.

Cite this article as:

Benli, F. (2024). Ottoman education according to the levels after the tanzimat. *Trakya Journal of Education*, 14(3), 1515-1538.

¹Doktor, Eğitim Müfettişi, Kırkkale İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Kırkkale/Türkiye, e-mail: benlifaik@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0137-3813

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The Ottoman education system maintained its traditional structure until the Tanzimat Period. This system has been functioning for a long time in a healthy way in the sıbyan schools opened within the mosques and masjids spread throughout the country, in the palace, in madrasas based on foundations. However, the socio-economic effects caused by the Age of Enlightenment and the Industrial Revolution also affected the education systems, and the Ottoman education system also took its share from this influence. It is of great importance to enlighten the Ottoman education system, which has a deep-rooted tradition, with all its dimensions. Because it is not considered a healthy approach to say that the literacy rate is quite low in an education system with a network of schools that has spread to the remotest point of the country and to claim that ignorance is widespread.

Method

This research is patterned with qualitative research. The subject covered in qualitative research is elaborated by using multiple information sources and provides the researchers with the opportunity to examine the subject in detail with the opportunity to examine it in depth (Creswell, 2016). The research data were obtained by document analysis. In this context, in obtaining the data, the Presidential Ottoman Archive, the salnamas of the period, the rules, the researches related to the subject in the literature were used. Data analysis in qualitative research; it includes the steps of preparing the data, organizing it, reducing it to various themes and presenting the data in a type to be discussed (Creswell, 2016). In this research, the data obtained through document analysis were analyzed by descriptive analysis technique.

Findings

The classical educational institutions of the Ottoman education system are madrasas. Madrasas, whose roots can be extended quite deeply, have responded to the needs of the state and social life in various fields for many years. However, as a result of the needs caused by time and conditions, reform efforts have been initiated in madrasas. It can be said that there are two main reasons for reforming madrasas: the first is the intellectual and political transformation taking place in the country. The second reason is that the importance of mental sciences increased with the Age of Enlightenment and a stance against transplanting sciences, secularization and positivist movements began to strengthen, the need to train intermediate staff for production based on mechanization with the industrial revolution, the reflections of socio-economic developments experienced internationally on the Ottoman education system. According to the educational regulations published in the 1900s, it is observed that the average number of students in madrasas is 76 thousand, and the number of madrasas is 2 thousand.

The main educational institutions in the Ottoman Empire are the Şehzadegan School in the palace, the sıbyan schools affiliated to madrasas and foundations, and the secondary schools affiliated to the Maarif Nezareti, but it is seen that the sıbyan schools are the main educational institution within the scope of their prevalence throughout the country. Reform efforts related to sıbyan schools have started with the announcement of the Tanzimat. since 1863, in addition to the sıbyan schools, cancelled schools where regular cedit techniques are applied have started to be opened. As time progressed, the number of closed schools began to increase, and the number of sıbyan schools began to close. With the approval of the Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu Muvakkatı, sıbyan schools have been converted into kindergartens. According to the statistics published in the salname of the school between 1280/1863 and 1329/1911, it can be said that the number of schools and students followed a fluctuating course, but basic educational institutions were widely opened throughout the country and an insignificant number of students studied at these schools. For example, in the data for the year 1879/1295, it is seen that 98,318 students were studying in 11,797 schools in Istanbul, Bosnia and Konya provinces.

Rüştiyeler is an educational institution between primary school and high school, which was opened in 1838. Dec. in 1858, the first girls' high school was opened, and over time, the number of high school students was spread throughout the country. Although the number of schools and students varies from year to year in statistics, it is seen that the number of schools in the 1900s was one thousand and the number of students was sixty thousand.

The classical secondary education institution of the Ottoman education system The sultanies started to open in 1868, but over time various schools providing high school education have also found their place

in the system. In addition, vocational schools that are secondary schools (industrial schools, agricultural schools, law schools, midwife schools, police vocational schools, teacher schools, etc.) are also schools that provide education at secondary education level. These schools, after the declaration of the II. Constitution, have started to increase throughout the country in terms of number and type.

Discussion and Conclusion

The Ottoman education system has started to change its classical structure with the Tanzimat Period and to create new institutions parallel to the developments in the international arena. October October In this period, in addition to the Siberian schools, elementary schools, vocational and technical schools in addition to madrasas began to be opened. The grading of educational institutions in the Ottoman education system began with the 1860s. The system, which was initially structured as primary and secondary schools, has expanded to include higher education over time. It can be mentioned that there are considerable student presence in educational institutions in the Ottoman Empire. For example, in 1878, 108,086 students were studying in 11,769 elementary schools. Data belonging to some provinces/provinces were also not included in these data. Again, the number of primary school students that the Republic took over from the Ottoman Empire is 336,061. it is seen that 169,965 students were enrolled in junior high schools in 1900. These data are data that can refute the claims that education was not given importance in the Ottoman Empire and that most of the people were illiterate.

As a result, it is necessary to stop looking at the Ottoman education system with prejudice and talking about memorization. Because it is impossible for a nation that has had a long-term say in world politics to maintain this power only through military achievements. In that case, we should realize the value we have, and the issue should be approached by leaving ideological approaches to one side.

GİRİŞ

Osmanlı eğitim sistemi Tanzimat Dönemi'ne kadar geleneksel yapısını sürdürmüştür. Bu sistem uzun süre, ülke geneline yayılan cami ve mescidler bünyesinde açılan sıbyan mekteplerinde, sarayda, vakıf esasına dayalı medreselerde sağlıklı bir şekilde işlemiştir. Ancak dünya genelinde geleneksel sistemlerin gücünü kaybetmesi ve modern diye tabir edilen yeni anlayışların eğitimden sanayiye birçok alanda politikalara yön veren bir güç olarak ortaya çıkması, Osmanlı geleneksel eğitim yapısını da etkilemiştir. Eğitim tarihimizde uzun süre devam eden Osmanlı'ya karşı mesafeli yaklaşım, Osmanlı eğitim sistemi hattında klasikleşen bir ezberin oluşmasına neden olmuştur. Bu ezberin yıkılması için köklü bir geleneğe sahip Osmanlı eğitim sisteminin tüm boyutlarıyla ortaya çıkarılması büyük önem arz eder. Zira ülkenin en ücra noktasına kadar yaygınlaşan bir okul ağına sahip bir toplumda okuryazarlık oranının oldukça düşük olduğunu söylemek, cehaletin yaygın olduğunu iddia etmek sağlıklı bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Bu çalışmada Cumhuriyet'in ilanı öncesi Osmanlı eğitim sisteminin öğretim kademelerindeki genel durum ortaya konulmak amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel araştırma ile desenlenmiştir. Nitel araştırmalarda ele alınan konu çoklu bilgi kaynaklarından faydalanılarak detaylandırılır ve derinlemesine inceleme olanağı ile araştırmalara konuyu ayrıntılı olarak inceleme fırsatı sunar (Creswell, 2016).

Araştırmanın Verileri ve Toplanması

Araştırma verileri belge incelemesi ile elde edilmiştir. Bu kapsamda verileri elde etmede Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, döneme ait salnameler, düsturlar, alanyazında konu ile ilgili araştırmalardan yararlanılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Nitel araştırmalarda veri analizi; verilerin hazırlanması, organize edilmesi, çeşitli temalara indirgenmesi ve verileri tartışılacak bir türde sunulması basamaklarını içerir (Creswell, 2016). Bu araştırmada belge incelemesi yoluyla elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir.

BULGULAR

Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi ve Medreseler

Medrese ders okunacak yer, ders okutulan bina anlamına gelir (Mehmet Sâlâhi, 2019). İslam coğrafyasının temel eğitim kurumu olan medreselerin temel eğitim kurumlarından yükseköğretim kurumlarına kadar birçok kademeyi içinde barındıran bir yapısı vardır. İlk dönem İslam devletlerinden itibaren vakıf kültürüne göre kurulan medreselerin kurumsal yapı kazanması Büyük Selçuklu Devleti tarafından kurulan Nizamiye Medreselerine dayanır. Osmanlı medrese sisteminin yapısı da geleneksel medrese yapısına benzer. Osmanlı medreselerin yapısında önemli değişiklikler; Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman ve Mehmet Reşad'ın yönetimlerinde gerçekleştirilmiştir. Kendi içinde hiyerarşik bir yapısı olan medreseler, gerek hayata gerekse bürokrasiye insan yetiştirmiştir.

Osmanlı medreseleri, genel ve mesleki medreseler olmak üzere iki grupta gruplandırılabilir. Genel medreselerde akli, nakli ve tabii ilimler okutulmuştur. Bu medreselerde meslek eğitiminden ziyade çeşitli alanlarda hizmet verebilecek bireyler yetiştirilmiştir ve ülke genelinde yaygın şekilde teşkilatlanmışlardır. Mesleki medreselerde ise belli meslek elemanları yetiştirilmek amaçlanmıştır. Kur'an'ın doğru okunması üzerine ihtisas yapılan Darul Kurrular, Hadis ilminde ihtisas yapılan Darul Hadisler ve tıp ilmi üzerine ihtisas yapılan Darut-Tıplar ihtisas medreselerinin üç türüdür (Baltacı, 2002).

Osmanlı medreseleri temelde üç bilim grubu altında öğretim faaliyeti sürdürmüştür. Bu bilimler; Tefsir, Hadis ve Fıkıh dallarında öğretim yapan ve "Ulûm-î Âliye" olarak adlandırılan dinî/hukukî bilimler; Felsefe, Matematik, Hey'et (astronomi) dallarında öğretim yapan ve "Ulum-ı Akliye" olarak adlandırılan akli bilimler; bilimlere alt yapı görevi gören Sarf, Nahiv, Belagat, Mantık, Maâni, Bedi, İnşa derslerini içeren "alet" bilimleridir (Akyüz, 1994). Medreselerin programları incelendiğinde (Uzunçarşılı, 1988; İhsanoğlu, 1998) alet ilimlerinden başlayıp âli ve akli ilimlere uzanan aşamalı bir öğretim programı takip edildiği görülür.

Medreseler Osmanlı coğrafyasının en ücra noktalarına kadar teşkilatlanmış ve vakıf sistemine dayalı öğretim kurumlarıdır. Medreseler ilk kuruldukları andan itibaren akli ve nakli ilimler içeren programlar uygulamışlardır. Medreselerde öğretim süresi belirli metinler üzerine, talebin öğrenme hızına göre değişiklik göstermiştir. Sınıf sisteminin olmadığı, hoca etrafında halka sistemine göre öğretimin yapıldığı medreselerde başarı hocanın kanaatine göre ve derse göre belirlenmiştir. Medreselerde metin merkezli bir öğretim yapılmış, temel metinler klasik ve çağdaş şerh ve haşiyeler üzerinden okumalar yapılmıştır. Yalnız Kanuni Dönemi'nde derslerin okuma sürelerine ait bir standartlaşmaya gidilmiş, öğrencinin alacağı dersin en asgari sınırı belli bir kurula bağlanmıştır. Dersler sabah ve ikindi olmak üzere iki farklı zaman diliminde işlenmiş, haftanın bazı günleri (Pazartesi, Salı ve Cuma) tatil verilmiştir. Ancak medreselerde müderris/öğretmen merkezli bir öğretim yapıldığından tatil günleri de müderrisin programına uygun olarak düzenlenmiştir. Bu konuda da standartlaşma Kanuni Dönemi'yle başlamıştır. Klasik dönemde medreselerin mevcudu medreseyi vakfeden kişinin isteğine göre belirlenmiştir ancak ortalama medreselerde 15-20 öğrencinin öğrenim gördüğü söylenebilir (Furat, 2018). Ancak XVI. yy'dan itibaren ilmiye hiyerarşisinin, mezunların atama usullerinin bozulması ve istihdam sorunu gibi problemlerle medrese sisteminin işleyişinde sorunlar baş göstermiş ve bu konuda reform çalışmalarına başlanmıştır.

Osmanlı medreselerinin amaca hizmet etmeyişi ve medrese sisteminde bozulmaların gerekçeleri araştırmacılar tarafından farklı değerlendirilmiştir. Karakök, medreselerin bozulma nedenlerini dokuz maddeye bağlar. Ona göre ilk sebep medreselerin büyük il/eyalet merkezlerinde toplanmasıdır. Bu durum maddi imkânı olmayan yetenekli ve zeki öğrencilerin medreselerde eğitim almalarına engel teşkil etmiştir. İkinci neden, saltanat kavgalarıdır. Yine son dönem padişahların sarayda yetiştirilip saray dışına çıkarılmamaları ve şehzadelerin eğitiminden sorumlu kişilerin etkisi altında kalmalarının sonucu olarak ülke yönetimini devralan şehzadenin eğitim alanında gerçekçi çözüm üretmemelerine neden olmuştur. Medreselerde akli ilimlerin terkedilmesi, medrese mezunlarının işsizlik sorunuyla karşılaşması, kamu yapılanmasında memur ihtiyacının artması sonucu medreselere talebin artması ve medreselerin bu talebe cevap verememeleri, mülazemet (atama öncesi bekleme süresi, bir nevi adaylık dönemi) usulünün bozulması, öğretim sistemindeki bozukluklar medreselerin bozulmalarına gerekçe olan diğer nedenlerdir (Karakök, 2013).

Bu ve buna benzer değerlendirmeler içinde çelişkiler barındıran değerlendirmelerdir. Mesela, medreseler vakıf sistemine göre öğrenci alan, medresede öğretim gören öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı kurumlardır. Bu kurumlar özellikle maddi imkânı olmayan kişilere hizmet vermeyi amaçlamıştır. Yaklaşık altı asırlık ömrü olan Osmanlı'da taht kavgaları yok denecek kadar azdır.

Medreselerde akli ilimlerin ihmal edilmesi ise yanlış kanılardan bir diğeridir. Zira son dönem medrese öğretim programlarında bile akli ve alet ilimlerine yer verildiği açıkça görülmektedir.

Medreselerle ilgili reform yapma gerekçesinin iki temel nedeni olduğu söylenebilir: İlki ülke içinde yaşanan fikri ve siyasi dönüşümdür. Tanzimat sonrası ortaya çıkan Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık gibi fikir akımları, klasik eğitim kurumlarının ihtiyaçlara cevap veremediği noktasında fikir birliğine varmışlardır. Bu dönemde idari açıdan yeniden düzenlenen kamu kurumlarının teşkilat yapısı medreselerin varlığını tartışmaya açmıştır. İkinci neden ise uluslararası alanda yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerdir. Aydınlanma Çağı ile akli ilimlerin öneminin artıp nakli ilimlere karşı bir duruş, laikleşme ve pozitivist akımların güçlenmeye başlaması, sanayi devrimi ile makineleşmeye dayalı üretim için ara eleman yetiştirme ihtiyacı, Osmanlı Devleti'nde birçok kurumun varlığını sorgulatır hale getirmiştir. Bu gelişmeler sonrası, medreselerin öğretim programlarından öğretim süresine kadar birçok alanda düzenlemelere girişilmiştir.

Tanzimat'ın ilanı sonrası medreselerle ilgili ilk düzenleme 1854 yılında hukuk alanında yapılmıştır. Bu tarihte açılan Muallimhane-i Nüvvab adında hâkim yetiştirmek amacıyla yeni bir kurum oluşturulmuştur. Okulun ismi sırasıyla Mekteb-i Nüvvab, Mekteb-i Kuzzat ve Medresetül Kuzzat olarak değiştirilmiştir. Maarif Nezareti tarafından tüm il ve valiliklere gönderilen bir yazıda medreselerin sayısı ve bina durumları, medreselerdeki öğrenci sayısı, görev yapan öğretmenlerin isim ve görevleri, medreselerde okutulan dersler hakkında hazırlanacak bilgilerin doğrudan Maarif Nezaretine gönderilmesi istenmiştir (BOA, MVL, 883/13). Medreselerle ilgili yapılan bir diğer reform çalışması 1867 yılında Sultan Abdülaziz'e sunulan rapordur. 1914 yılında kuruma ait bir nizamname yayımlanmıştır (BOA, İ.DUİT; 2/52; Beyanül Hak, 1909).

Medreselerle ilgili önemli düzenlemeler II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yoğunlaşmıştır. Bu tarihten itibaren Evkaf Nezaretine bağlı Medreset'ül Vaizin ve Medreset'ül Eimme vel-Huteba adında özel medreseler açılmaya başlanmıştır. Bu medreseler daha sonra Medreset'ül İrşad olarak birleştirilmiştir. Unat'a göre Medreset'ül İrşad cumhuriyetin ilanı sonrası açılan imam-hatip okullarının öncüsüdür (Unat, 1964).

30 Kanunisanı 1325 (12 Şubat 1910) tarihinde İstanbul-Fatih'teki Tabhane Medresesi reform çalışmaları kapsamında pilot medrese olarak seçilmiştir. Yeni düzenleme ile dersler sabah, öğle ve ikinci olmak üzere üç devrede okutulmuş, uygulamaya konulan programın 12 senede bitirilmesi planlanmıştır. Öğle saatindeki dersler temel medrese dersleri ve sivil okullarda okutulan derslerdir. Bu medresede pilot uygulaması yapılan program daha sonra diğer medreselerde de uygulanmaya başlanmıştır.

13 Şubat 1325 (26 Şubat 1910) tarihinde Medarisi İlmiye Nizamnamesi yayımlanmıştır. 18 Eylül 1330 (1 Ekim 1914) tarihindeki düzenleme ile İstanbul medreseleri Dar'ül Hilafet'ül Aliyye Medresesi adı altında tek çatıda toplanmıştır. Dar'ül Hilafet'ül Aliyye Medresesi Teşrinievvel 1914'te (Muharrem 1333 - Teşrinisanı 1330) derslere başlamıştır. Kapatıldıkları yıl toplam medrese sayısı 192, medresede öğrenim gören öğrenci sayısı 365'tir (Ergin, 1977).

1 Ekim 1914 (18 Eylül 1330)'te medreselerde köklü bir değişikliğe gidilmiştir. Bu kapsamda İslah-ı Medaris adlı nizamname yayımlanmış, İstanbul medreseleri Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreseleri adı altında birleştirilmiştir. Nizamnamenin 2. maddesine göre Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreseleri Tâlî Kısım-ı Evvel, Tâlî Kısım-ı Sâni ve Âlî şeklinde üç kademeye ayrılmıştır. Her kademede eğitim dört sene olarak belirlenmiş, her kademede dörder sınıf ve her sınıf dörder şubeden oluşacak şekilde düzenlenmiştir. Bu kademelerin üzerinde bir ihtisas medresesi olan Medresetü'l-Mütehassısın yer almıştır. Yapılan düzenleme ile kitap/metin okuma düzeninden vazgeçilmiş, ders okuma düzenine geçilmiştir. Bundan bir yıl sonra 1915'te 16 maddelik yeni bir nizamname yayımlanmıştır. Bu nizamname ile medreselerde yeniden bir yapılanmaya gidilmiş, medreseler İbtidâ-i Hâriç, İbtidâ-i Dâhil ve Sahn olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır. Medresetü'l-Mütehassısın ismi Medrese-i Süleymâniye olarak değiştirilmiştir (Unan, 1999).

1914 yılında yapılan düzenlemenin temel amacı medreselerin mekteplerle yarışacak bir konuma getirmektir. 1917 yılında yapılan düzenleme ile tüm medreseler Şeyhülislamlık Makamına bağlanmıştır. 1921 düzenlemesi ile medreseler, Şeriye Vekâletinden alınarak Büyük Millet Meclisi (BMM) Hükümetine bağlanmıştır. 1921 yılında yapılan düzenlemenin gerekçesi, halkın sosyal yaşamda din adamı eksikliğini hissetmeleri, namaz kıldıracak, dini meselelerini danışacak uzmanlara duyulan ihtiyaçtır. Yaşanan büyük savaşlar nedeniyle medreselerde öğrenci kalmayı ve taşrada açılması planlanan Daru'l Hilafe

medreselerinin açılmayışı da 1921 yılında yapılan düzenlemeye dayanak olmuştur. 1921 nizamnamesi ile taşra medreseleri bir çatı altında toplanmak istenmiştir (Güldöşüren, 2018).

Cumhuriyetin ilanı sonrası laik, pozitivist bir çizgide yürütülen eğitim politikalarının medrese sistemiyle uyumu mümkün olmadığı, yeni yönetim anlayışı ile medreselerin varlığı tartışılmaya başlanmıştır. En nihayetinde 1924 yılında yasalasın Tevhid-i Tedrisat Kanunu malumun ilanı olmuş ve bu tarihte medreseler kapatılarak tarihe karışmışlardır.

Medreselerle ilgili toplu bir istatistiğe ulaşılacak bir kaynak yoktur ancak medreselere ait istatistikler 1316-1320 yılları arasında Maarifi Umumiye Nezaretinin yayımladığı istatistiklerde verilmiştir. Bu sayılarda da sağlıklı bilgiler yoktur zira verilen istatistikler içinde okul sayısı verilir öğrenci sayısı verilmeyen ya da il ismi belirtilmesine rağmen ne okul ne de öğrenci sayısı verilen bilgiler olduğu görülmektedir. Medreselerdeki okul ve öğrenci sayıları Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1.

Osmanlı Medreselerine ait Kurum ve Öğrenci Sayısı

Yıl	Medrese Sayısı	Öğrenci Sayısı
1316/1898	950	27.904
1317/1899	2.027	90.843
1318/1900	2.127	76.292
1319/1901	2.485	76.572
1321/1903	2.485	76.572

Kaynak: Sahnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, H.1316-1321/M.1898-1903.

Tablo 1 incelendiğinde ülke genelinde medrese sayısının yaygın olduğu ancak salnamelerdeki verilerin gerçek durumu tam olarak yansıtamadığı söylenebilir. Zira 1316 yılında 950 olan medrese sayısının bir yıl sonra yaklaşık iki buçuk kat artması normal bir durum değildir. Salmelerdeki veriler ışığında, ilerleyen yıllarda medrese ve öğrenci sayılarının daha dengeli bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Bu veriler ışığında XX. yy’ın başlarında Osmanlı’da kayda değer medrese ve medreselerde öğrenim gören öğrenci olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak belirtilen yıllardaki ilkokul ve ortaokullarda öğrenim gören öğrenci sayıları bir bütün olarak ele alındığında salnamelerde verilen sayılardan daha fazla kurum ve öğrenci olduğu düşünülmektedir.

Osmanlı Eğitim Sistemi ve İlkokullar

Okuma-yazma ile temel hayat bilgilerinin öğretildiği kurum ilkokullardır. Cumhuriyet öncesi dönemde ülke genelinde temel eğitim ile okuryazarlık oranının ne düzeyde olduğu tartışmalı bir konudur. Genelde meseleye ideolojik olarak yaklaşıldığı için konu lehinde ve aleyhinde birçok farklı görüş vardır. Konuya bu tartışmalardan bağımsız olarak ele almak gerekir.

Öncelikle şunu kabul etmek gerekir ki Osmanlı sosyo-ekonomik ve kültürel hayatın temel referanslarından biri İslam dinidir. İslam yönetimden ekonomiye ticaretten mimariye birçok alanın düzenlenmesinde belirgin bir güç olmuştur. Bu durumdan eğitim sistemi de etkilenmiştir. İslam’da eğitime verdiği büyük önem, Hz. Muhammed’e gelen vahyin ilk emri “Oku!” olması, İslam coğrafyasında eğitim ve öğretime değer verilmesine dayanak teşkil etmiştir. Bu ilke uzun yıllar İslam’ın hamiliğini üstlenen Osmanlı İmparatorluğunun da eğitim-öğretim faaliyetlerine yön vermiştir. Kur’an öğrenmenin değerli görülmesi nedeniyle imparatorluğun en ücra noktasına kadar Kur’an-ı Kerim’in yazıldığı Arap alfabesinin öğretilmesi için eğitim kurumları açılmıştır. Bu kurumlar daha çok hayır sahipleri tarafından finanse edilmiş, cami veya mescitlerin yanlarında açılmışlardır. Bu durum Osmanlı’da okuryazarlık oranı hakkında bir fikir verir. Yine resmi istatistiklerde -sağlıklı bilgiler elde edilemese de- okul ve öğrenci sayılarının az olmadığı göze çarpar. Ayrıca konu ile ilgili yabancı yazar, gezgin ve tüccarların yazılarında bu durum hakkında bilgiler bulunmaktadır. Mesela, 1680 yılında yaklaşık bir yıl İstanbul’da kalan İtalyan asilzade Comte de Marsigli İslam coğrafyasında ilim ve fennin oldukça ileri bir seviyede olduğuna tanıklık etmiştir (İhsanoğlu, 1998). Bu ve buna benzer deliller göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı’da okuryazarlık oranının az olmadığı söylenebilir.

Cumhuriyet öncesinde Türk eğitim sisteminde ilkokullara yönelik üç eğitim kurumu faaliyet göstermiştir: Saray çerisinde Şehzadegân Mektebi, medrese ve vakıflara bağlı sıbyan mektepleri ile Maarif Nezaretine bağlı iptidai okullar.

Şehzadegân Mektebi saray içerisinde şehzadelerin temel eğitimini veren eğitim kurumudur. Osmanlı’nın ilk yıllarından itibaren faaliyet göstermiştir. Osmanlı’da yönetim merkezinin Topkapı Sarayı’ndan Dolmabahçe, Yıldız ve Çırağan saraylarına taşınması üzerine (1853) Şehzadegân Mektebinde

hanedana mensup şehzadeler, diğer şehzadeler ve halk arasında yüksek tabakaya mensup ailelerin çocukları okutulmaya başlanmıştır. 1889 (1307) tarihinde paşazadelerin şehzadelerle birlikte okutulmalarının uygun görülmemesi üzerine şehzadelerin Mektebi Harbiye’de açılan özel sınıflarda okutulmaları kararlaştırılmıştır. II. Abdülhamit Devri’nde şehzadeler kendi dairelerinde, üst tabakadan ailelerin çocukları ise saray içinde ancak şehzadelerden ayrı olarak hep birlikte mektep binasında öğrenim görmüştür. Böylelikle şehzadelerle yüksek rütbeli ailelerin çocuklarının eğitimi birbirinden ayrılmıştır. Bu uygulama 1908 yılına kadar devam etmiştir. II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası Şehzadegân Mektebi kapatılmıştır. Bu yıldan sonra şehzadelerin eğitimlerine yönelik yayımlanan bir kanunda, şehzadelerin de resmi okullarda eğitim görecekları ifade edilmiştir (Ergin, 1977).

1913 yılında yayımlanan Hanedân-ı Saltanat Azasının Hâl ve Mevkileri ile Vazâifini Tayin Eden Nizamnamede yayımlanmıştır. Nizamnamede, saltanat üyelerinin eğitimlerini düzenleyen hükümler yer almıştır. Bu Nizamname ile şehzadelerin eğitiminden sorumlu birim Hanedan Umurunun Rüyetine Mahsus Meclis olarak belirlenmiştir (BOA, İ.DUİT; 2/51).

Osmanlı’nın temel eğitim kurumu her mahallede açılan mahalle mektepleridir. Bu okullar tarih boyunca farklı isimlerle isimlendirilmiştir. Bilinen en yaygın isimleri mahalle mektebi, taş mektep veya sıbyan/sübyan mektepleridir. Osmanlı eğitim sisteminde temel eğitim kurumlarından biri olan bu okullar Tanzimat Dönemi’ne kadar geleneksel yapılarıyla eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu okullar hemen hemen her mahallede açıldığı için halk arasında mahalle mektebi olarak adlandırılmıştır. Mahalle mekteplerinin öğretmenleri imam veya müezzinlerdir. Dört yaşından itibaren çocukların devam ettiği bu okullarda eğitim karma veya kız-erkek ayrı ayrı olarak yürütülmüştür. Okul dersleri elifba (alfabe öğretimi), Kur’an okuma, ilmihal, yazı ve hesap (matematik)tır. Öğretim süresi dört yıl olan bu okullar Osmanlı’nın son zamanlarına kadar Evkaf (Vakıflar) Bakanlığına bağlı olarak faaliyette bulunmuşlardır (Kartal, 1983).

Sıbyan mekteplerinin temeli Fatih Sultan Mehmet’e dayanır. Bu okulların yapımı ve öğretim programları padişah veya hayırseverler tarafından finanse edilen vakıflar tarafından belirlenmiştir. Sıbyan mektepleri çocukların Kur’an okumasını öğrenmeleri amacıyla açılmış ancak daha sonra programlarına yeni dersler eklenmiştir. Okula, okul binasını yaptıran kişinin ismi verilmiştir. Okul yaptıran kişiler için özel bir şart koşulmamıştır. Bu nedenle sıbyan mekteplerini yaptıranların farklı sınıf, cinsiyet ve zümreden oldukları görülür. Mesela, İstanbul’da yaptırılan 198 sıbyan mektebinin 47’sini kadınlar, 10’unu padişahlar, 37’sini paşalar, 59’unu esnaf ve ağalar, 45’ini ise bey, çelebi ve efendiler yaptırmıştır (Ergin, 1977). 1919 yılında Muallim Cevdet Bey’in bildirdiği sıbyan okullarının vakfedenlere göre dağılımı şöyledir: 39 okul Hanım Sultan ve saraylı kadınlar tarafından; 7 okul padişahlar tarafından; 35 okul paşalar tarafından, 60 okul esnaf ve ağalar tarafından; 42 okul bey ve efendiler tarafından vakfedilmiştir (<http://www.siyasalvakfi.org/hakkimizda/sibyan-mektebi-tarihcesi>).

Sıbyan Mekteplerinin öğretim kadrosu bir hoca, yardımcısı olan kalfa, okulun temizliğinden görevli temizlikçi (bevvab) ve çocukların güvenliğinden sorumlu bir mubasır olmak üzere dört kişiden oluşmuştur. Hocaların mahallenin en şerefli ve en saygın kişilerinden olmasına özen gösterilmiştir. Sıbyan mektepleri saray dışında faaliyet gösteren, halka ait tek eğitim kurumudur. Okulun temel amacı Kur’an okumasını esas okuma yazma öğretmek ve her çocuğa hayatta lazım olabilecek temel eğitimi vermektir. Bu nedenle de ders programları belirlenirken en önemli kriter İslam kültürü olmuştur (<http://www.siyasalvakfi.org/hakkimizda/sibyan-mektebi-tarihcesi>).

Sıbyan mekteplerinde eğitim-öğretim, seviye gruplarına göre düzenlenen bir yapıda yürütülmüştür. Seviye grupları yaşa dayalı olmayıp konuyu bilme/bilmemeye göre oluşturulmuştur. Ancak Tanzimat’la birlikte bu sistem değişmiş ve seviye grupları yerine sınıf sistemine geçilmiştir. Sıbyan mekteplerinde sınıf sisteminin uygulanmasına yönelik ilk rapor 1838 yılında Meclis-i Umur-u Nafia tarafından hazırlanan rapordur. Bu raporda eğitim-öğretimin sınıf usulüne uygun yürütülmesi tavsiye edilmiştir (Mahmut Cevad, 2002).

Sıbyan okullarına yönelik ilk ıslah çalışmaları II. Mahmut zamanında başlatılmıştır. II. Mahmut’un ilköğretim mecbur eden fermanı sonrası sıbyan mektepleri ile ilgili düzenlemeler gündeme gelmiştir. 8 Nisan 1847’de bir sıbyan mekteplerine yönelik bir talimatname hazırlanmıştır. Bu talimatname ile okulun öğretim yılı dört yıl olarak belirlenmiş, eğitimde millileşmeye yönelik adımlar atılmış, sıbyan mekteplerinde divit, taş levha, tebeşir gibi araç-gereçlerin kullanılması kararlaştırılmıştır. Talimatta, sıbyan okullarında Elifba cüzü (alfabe öğretimi), Amme cüzü ve öteki cüzler, Kur’an (hatim ettirilecek), Türkçe Ahlak risalesi, Türkçe Tecvit, İlmihal (din bilgisi), Türkçe sözcüklerin okutulup yazdırılması, Güzel Yazı,

isteyen ve yeteneklilerin hafızlığa çalıştırılması, okutulacak dersler olarak belirlenmiştir (1-3. Madde). Çocukların okula başlama yaşı altı olarak belirlemiş ancak dört veya beş yaşındaki çocukların da okula kaydolabileceklerine izin verilmiştir (4. Madde). Okulun öğretim süresi dört yıl olarak belirlendiği gibi dört yılın sonunda yapılacak sınavda başarılı olanların rüştiye okullarına kaydolabilecekleri yönetmelik içinde yer almıştır (5. Madde). Dört yılda okulu bitiremeyenlere ise en fazla üç yıl daha öğrenim hakkı tanınmıştır (6. Madde). Okulda karma eğitim yapılacağı ancak erkeklerle kızların yan yana oturtulmayacağı ve sıralarının ayrılacağı yönetmeliğin diğer maddeleridir (9. Madde) (Akyüz, 1994).

Sıbyan mekteplerine ait reform talepleri 1862 yılından itibaren daha sesli dile getirilmeye başlanmıştır. Bu tarihten itibaren yayımlanan raporlarda, sıbyan mekteplerinin çağın gerisinde kaldığı, sıbyan mekteplerinde acil reformlara başlanması gerektiği ifade edilmiştir (mesela; 1862 yılında Maarif Nezaretine bağlı Meclis-i Muhtelit tarafından hazırlanan ve sıbyan mekteplerinde reform yapılması gerektiğine dair bir rapor, 13 Ağustos 1871 tarihli genelge). Yapılan reform çalışmaları ile temel eğitim seviyesindeki sıbyan mektepleri yerine Batılı tarz eğitim kurumları iptidai mektepleri teşvik edilmiş ve bu durum sıbyan mekteplerinin gözden düşmesine neden olmuştur. Sıbyan mekteplerin gerek yapısında gerek programlarında reform yapılması gerektiğine duyulan ihtiyaç usul-ü cedid hareketi denilen yeni bir hareketin doğmasıyla sonuçlanmıştır (Ergün, 1996).

Meclis-i Muhtelit tarafından hazırlanan rapor sonrası 1863 (1279) yılında Dersaadet (İstanbul) ile Bilad-ı Selase'de (Eyüp Sultan, Galata ve Üsküdar) bulunan sıbyan mekteplerinden toplamda 36 ilkokulda usul-ü cedid (yeni öğretim metodları) denilen Batılı tarzda öğretime dayalı pilot uygulama başlatılmıştır. Pilot okullarda Arabistan'daki usule benzer ders araç-gereçlerinin kullanılması, mektep hocalarına ücret desteği sağlanması kararlaştırılmıştır (Mahmut Cevad, 2002). Yapılan düzenleme 8 Nisan 1847'de yapılan düzenlemede alınan kararlara benzerdir ama etkileri 1847 düzenlemesinden daha farklıdır. 1863 düzenlemesi ile temel eğitim kademesinde iptidaiye denilen yeni bir okul türü ortaya çıkarken klasik temel eğitim kurumu olan sıbyan mekteplerinin Osmanlı eğitim sistemindeki gücü azalmaya başlamıştır. Bu gelişmelere rağmen sıbyan okulları cumhuriyete kadar varlığını korumuştur.

1864 yılında kurulan Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu tarafından hazırlanan 10 maddelik bir nizamname yayımlanmıştır. Bu nizamnamede okulun öğretim programlarıyla ilgili düzenlemeler yer almış ancak nizamname hayata geçirilememiştir. 22 Ekim 1864 (25 Cemazeyilevvel 1281) tarihinde Maarif Nezaretinin verdiği ilanda; sıbyan mekteplerine öğrenci kayıtlarının yılda iki kez, Rûz-ı Hızır ve Rûz-ı Kasım mevsimleri yapılabileceği, diğer zamanlarda kayıt yapılamayacağı kamuoyuna duyurulmuştur (Tasvir-i Efkâr, 1281). 1868 yılında yayımlanan talimatname ile İmlâ, Malûmat-ı Nâfia, Coğrafya ve Aritmetik dersleri öğretim programlarına dahil edilmiştir (Berker, 1945; Kodaman, 1991).

1863 sonrası yasal zemine kavuşan iptidaiye mekteplerinin ilkinin nerede açıldığı üzerine uzlaşma yoktur. Bayram Kodaman ve Mahmut Cevat ilk iptidaiye mektebinin 1872 yılında İstanbul'da Nuriosmaniye Camii yakınlarında açıldığını iddia ederken (Mahmut Cevat, 2002:134; Kodaman, 1991) Osman Nuri Ergin Osmanlı'nın son tarihçisi Abdurrahman Şeref Bey'in kayıtlarını esas alarak Osmanlı'da açılan ilk iptidaiye okulunun Selanikli Abdi Kemal Efendi'nin İstanbul- Süleymaniye'de açtığı okul olduğunu iddia etmiştir (Ergin, 1977). Hangi görüş doğru olursa olsun 1870'li yıllardan sonra iptidai mekteplerin açılmaları teşvik edilmiş ve sayıları günden güne artmıştır.

Tanzimat Devri'nde iptidaiye mekteplerin öğretim süresi üç yıldır ve ders programı şöyledir: Elifba (yalnız birinci sınıf), Kur'anı Kerim (tüm sınıflarda), Tecvid (iki ve üçüncü sınıflarda), İlmihal (tüm sınıflarda), Ahlak (iki ve üçüncü sınıflarda), Sarfı Osmani (üçüncü sınıfta), İmla (tüm sınıflarda), Kıraat (tüm sınıflarda), Mülâhhas Tarihi Osmani (üçüncü sınıfta), Muhtasar Coğrafya-i Osmani (üçüncü sınıfta), Hesap (tüm sınıflarda) ve Hüsn-i hat (tüm sınıflarda) (Ergin, 1977).

Maarif Nezareti sıbyan mekteplerinin işlerinin bir düzene bağlanması için tüm il ve valiliklere gönderdiği bir emir göndermiştir. Emirde eğitim işlerinin düzenlenmesi ve okullarda yapılacak ıslah çalışmalarının başarıya erişmesi için Nezaret tarafından tedbirler alındığı ve bu tedbirlerin aşama aşama hayata geçirildiği ifade edilmiştir. Ancak taşralarda bulunan sıbyan mekteplerinin gerçek durumlarının bilinemediğinden yapılacak ıslah çalışmalarından yeterli verim alınamayacağına altı çizilmiş, valiliklerden mevcut durumun ortaya çıkarılması için sorumlu oldukları alana ait veriler talep edilmiştir. Bu kapsamda; il merkezleri, sancak, kaza, nahiye ve köylerdeki mekteplerde bulunan çocuk ve talebelerin sayıları, öğretmen sayıları, öğretmenlerin isim, görev, mertebeleri, mekteplerde okutulan dersler, harap-yıkılmış ve kullanılmayacak okulların durumları, Rum, Ermeni ve Yahudi mekteplerindeki öğretmen ve öğrenci sayısı, bu okullarda okutulan dersler, derslerin sayısı, öğretmenlerin uyruklarının açık olarak gönderilen

forma işlenmesi ve bu formların doğrudan Nezaret Makamına gönderilmesi istenmiştir (BOA, MVL, 883/13).

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre sıbyan mekteplerinin her mahalle ve köyde açılacağı; sıbyan mekteplerinin giderlerinin mahalle/köy halkı tarafından karşılanacağı; okulun öğretim süresinin dört yıl olduğu; okulda Usûl-ü Cedide veçhile Elifba, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, Ahlâka müteallik resail, İlm-i hal, Yazı talimi, Fenn-i hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Malûmat-ı Nâfia derslerinin okutulması kararlaştırılmıştır. Nizamnameye göre öğrenim çağındaki çocukların okula devamları mecbur olacaktır. Kızlar için öğrenim yaşı 6-10; erkekler için 7-11 yaşlarıdır. Her mahalledeki ihtiyar heyetleri, okul çağındaki çocukları ve ailelerini kayıt altına alacaktır. Öğrenim çağında olmasına rağmen çocuğunu okula göndermeyen aile uyarılacak ve çocuğun okula devamı sağlanacaktır. Uyarılara rağmen çocuğunu okula göndermeyen veliler para cezası uygulanacak, buna rağmen çocuğunu okula göndermemekte ısrar eden velinin çocuğu zorla okula getirtilecektir. Engelli çocukların, maddi yetersizliği olan ailelerin çocuklarının, hasat zamanı tarlada çalışan çocukların, evi okula yarım saatten fazla uzaklıkta olan çocukların, mahalle/köyünde okul olmayan çocukların veya mahalle/köyünde okul olup da derslik yetersizliği nedeniyle okula gidemeyen mahalle/köy çocuklarının, özel okulda öğrenim görev çocukların okula devam etme zorunluluğu kaldırılmış ve bu çocukların ailelerine para cezası uygulanmayacağı kararlaştırılmıştır. Sıbyan mektepleri mezunlarına rüştiye okullarına kaydolma hakkı tanınmıştır. Nizamnamede kız ve erkek sıbyan mekteplerinin ayrı olmasının esas olduğu, zorunlu hallerde sıbyan mekteplerinin karma olan açılacağı ancak karma eğitim yapılan okullarda kız ve erkek çocuklar ayrı ayrı oturtulması gerektiği ifade edilmiştir. Sadece kız öğrencilere hizmet verecek kız sıbyan mekteplerinin hocalarının kadın olması, kadın hocaların bulunamaması halinde yaşlı ve edepli erkek hocaların da bu okullarda görev yapabileceği nizamnamenin hükümleri arasında yer almıştır (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (MUN), 1289, 3-16. maddeler).

22 Muharrem 1292 (28 Şubat 1875) tarihinde “Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse’de Bulunan Mekâtib-i Sıbyaniyenin İdaresi İçin Ahalice İntihab Olunacak Azadan Mükkebe Olmak Üzere Teşkil Olunacak Mecalis-i Tedrisiye ve Şubelerinin Sûret-i Teşkiliyle Vazifeleri Hakkındaki Talimat” yayımlanmıştır (Mahmut Cevad, 2002). Bu talimatname ile temel eğitimin yerel düzeyde gelişmesi için eğitim meclislerinin kurulması mümkün olmuştur. Talimatla, ilkokullar vakıfların sorumluluğundan alınıp il özel idarelerinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu durum il özel idarelerinin eğitimle ilgili sorumlu olmalarının ilk adımları olarak değerlendirilebilir (Ergin, 1977). 1879'da maârif teşkilâtında yapılan değişiklikte Maârif Nezâreti bünyesinde "Mekâtib-i Sıbyaniye Dâiresi" kurulmasına karar verilmiştir (Kodaman, 1991).

Zamanla ilkokulların ıslahı ve geliştirmesine yönelik adımlar atılmıştır. Bu kapsamda konu ile alakalı raporlar hazırlanmış, projeler geliştirilmiştir. Raporlarda ilkokulların yaygınlaştırılması, öğretim programlarının geliştirilmesi, bu okullara yönelik öğretmen yetiştirilmesi, kaynak yetersizliği durumunda farklı alternatifler (bölge okulları) çözüm olarak ileri sürülmüştür (Kodaman, 1991).

1891 yılında ilkokul öğretim programlarında kapsamlı bir düzenlemeye girişilmiştir (Mahmut Cevad, 2002). Bu program 21 Temmuz 1904 tarihine kadar uygulanmış, bu tarihte II. Abdülhamit tarafından önemli ölçüde yeniden revize edilmiştir. II. Abdülhamit Devri'nde ilkokullar sıbyan mektepleri, iptidaiye mektepleri ve rüştiye mektepleri olmak üzere üç kademedir. Sıbyan mektepleri illerde kurulu öğretim meclisleri tarafından idare edilmektedir. İbtidaiye mektepleri her biri iki yıldan oluşan üç devreli bir yapıdadır. İlk devreye Ula, ikinci devreye Mutavassita son devreye Aliye denilmiştir (Karal, 1983).

1912 yılında Emrullah Efendi'nin Bakanlığı esnasında yeni açılacak ilkokulların işleriyle ilgilenmek amacıyla il, ilçe ve kasabalarda Daimi Maarif Encümeni birimleri açılmıştır. Haftada bir toplanan bu birimler, yeni açılacak ilkokulların açılmasına onay vermek, ilkokullara aktarılan kaynakların doğru ve yerinde kullanılmasını sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır (Ergin, 1977). 1325 (1909) yılında yayımlanan Tedrisat-ı İptidâi Kanunu Muvakkatı ile temel eğitim kurumlarında önemli düzenlemeler yapılmıştır. Kanunun önemli taraflarından biri Cumhuriyet'in kanunu miras alması ve 1962 yılına kadar yürürlüğünü sürdürmesidir.

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı” 101 maddeden oluşmuştur. Kanuna göre temel eğitimin; özel ve resmi iptidai okullar ile aile içinde veya özel olarak aileler tarafından yapılan öğretim aracılığıyla yapılabileceği belirtilmiştir. Kanunda temel eğitim kurumlarının ana mektepleri ve sıbyan sınıfları, mektebi iptidaiye, el işleri ve ihtiraf (sanat) mektepleri olduğu bildirilmiştir. Temel eğitim kurumlarının amacı; çocukların zihnen ve bedenen yetişmesini sağlamak olup temel eğitim kurumları resmi veya özel olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Resmi temel eğitim kurumları devlet tarafından finanse edilen kurumlar iken

özel temel eğitim kurumları şahıs, cemaat veya cemiyetler tarafından finanse edilen kurumlar olarak belirlenmiştir. Özel kurumların resmi statü kazanmalarının şartı resmi öğretim programlarını uygulama olarak ifade edilmiştir. Kanunda ilkokulların her mahalle veya köyde açılması lüzumlu temel eğitim kurumları olduğu, bir mahalle veya köyde kız öğrenci sayısının elliye geçmesi halinde müstakil kız iptidaiye okulları açılabilceği ancak öğrenim çağındaki kız çocuğu sayısı ellinin altında olan yerlerde iptidaiye mekteplerinin karma eğitim yapacağı hüküm altına alınmıştır. İptidai okullarda eğitim-öğretim süresi kırkiki hafta, sınıf mevcutları en fazla elli olacaktır. Okul binalarının yüz metreye kadar yakınlarında, çocukların ahlakını bozacak veya okul sağlığını tehlikeye atacak işletmeler (kahvehane, oyun mekanları vs) açılmayacaktır. Kanuna göre iptidai okullar; Devre-i İptidaiye (yedi ve sekiz yaş grubuna hizmet eder), Devre-i Vasatiye (dokuz ve on yaş grubuna hizmet eder), Devre-i Aliye (onbir ve oniki yaş grubuna hizmet eder) olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. İptidaiye okullarının iş ve işlemlerini yürütmek için her il bünyesinde valinin başkanlığında bir “Tedrisatı İptidaiye Meclisi” kurulacaktır (Tedrisatı İptidaiye Kanunu Muvakkatı, Düstur, 1332).

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile ilköğretim okulları “Mektebi İptidaiye-i Umumiye” adı altında birleştirilerek altı yıllık iptidai mektepler açılmaya başlanmıştır. Böylece ilköğretim sisteminde, öğretim süresi altı yıl olan yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Yine sıbyan mektepleri, anasınıfı düzeyinde hizmet veren sıbyan sınıflarına dönüştürülmüştür. Kanunla anaokulları ilk olarak eğitim mevzuatı içine girmiştir.

Tedrisatı İptidaiye Kanunu Muvakkatı ile ilkokulların amacı; mecburi öğretim çağındaki çocukların zihinsel gelişimine destek olmak, onlara hayat için gerekli temel bilgileri öğretmek, çocukları dinine bağlı, vatanperver, ahlaklı bir insan olarak yetiştirmektir. Kanun çeşitli nedenlerle ilkokula devam edemeyen çocuklar için esnek öğretim programı uygulanmasına da imkân vermiştir.

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı ile hukuksal dayanak kazanan ve temel eğitim kurumları arasında sayılan anaokullarının ilk örnekleri İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından 1914 yılında açılmaya başlanan okullardır (Ergün, 1996). Bu okulların amaçlarını, idare ve öğretim esaslarını düzenlemek adına 2 Mart 1915’te “Ana Mektepler Nizamnamesi” yayınlanmıştır. Nizamnamede anaokulu öğretmenleri yetiştirilmesi amacıyla Darülmuallimatta bir “Ana Muallime Mektebi” açılmıştır ancak bu okul gerek I. Dünya Savaşı’nın yol açtığı etkiler gerekse anaokullarının yaygınlaşmamış olması gibi nedenlerle 5 Ekim 1919 tarihinde kapatılmıştır (Ergin, 1977; Unat, 1964; Akyüz, 2011).

Osmanlı Devleti’ne ait ilkokullarda öğrenim gören öğrenci sayıları ile okul sayıları hakkında net bir bilgi söylemek ve sağlıklı bilgilere ulaşmak zordur. Bunun birkaç nedeni vardır: Sanayi Devrimi öncesinde gerek ulusal düzeyde gerek uluslararası düzeyde eğitimle ilgili istatistiksel veriler hazırlama ihtiyacının olmayışı, kamusal eğitim kurumlarının kurulmayışı, devlet bürokrasisinde görevi sadece eğitim olan müstakil bir bakanlığın yer almayışı, eğitimin meslek edinmekten ziyade entelektüel bir zevk olarak algılanması bu nedenler arasında sayılabilir. Osmanlı’da eğitimle ilgili istatistikî bilgileri toplamak, yayınlamak Tanzimat Devri ile başlamıştır. Ancak Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu Osmanlı’da Kur’an okumaya önem verilmesi ve Kur’an okumanın değerli görülmesi sıbyan mekteplerinin sayısının ülke genelinde yaygınlaştığına ve ülke genelinde sayıca fazla olduğuna bir işaretir.

Eğitim tarihine ait çeşitli kaynaklarda Osmanlı Devri’ne ait bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler şöyle özetlenebilir:

Abdülaziz Devri’nde (1861-1876) ülke genelinde 12.509 sıbyan mektebi olup bu okullarda 524.770 çocuk öğrenim görmektedir (Kartal, 1983). 1877 yılı itibarıyla Anadolu’da sıbyan okullarının dağılımı yaygınken Rumeli ve Arap yarımadası memleketlerinde sıbyan okulu sayısı daha azdır. Mesela Kastamonu’da 1.979 olan sıbyan mektebi sayısı varken Selanik’te 112, Halep’te 95 sıbyan mektebi vardır (Kartal, 1983). Kodaman 1887 yılında vilâyetlerin çoğunda 1.000’den fazla sıbyan okulu bulunduğunu ifade etmiştir (Kodaman, 1991).

1894-1895 yılında toplam ilkokul sayısı 34.405 (5.798’i yabancılara ait); aynı yılın öğrenci sayısı ise toplamda 1.137.637 (302.686 yabancı) öğrencidir. (Alkan, 2000). 1913-1914 yılında toplam öğrenci sayısı 1.160.768’dir (Alkan, 2000).

1900 yılında Maârif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa’nın verdiği rakamlara göre, İmparatorluk dâhilinde 29.130 ilkokul ve kız-erkek toplamda 899.932 öğrencinin bulunduğu ifade edilmiştir. 1908 yılında ise Anadolu genelinde 14.000’den fazla ilkokulda yaklaşık 1.750.000 öğrenci öğrenim görmektedir (Kodaman, 1991).

Devlet salnamelerine göre sıbyan ve iptidai mekteplere ait istatistiksel bilgiler Tablo-2’de verilmiştir.

Tablo 2.

Osmanlı Devri’nde Sıbyan ve İptidai Mekteplerle Öğrenci Sayıları

Tarih/ Devir	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Açıklamalar
Abdülaziz Devri (1861-1876)	12.509	524.770	Sıbyan-iptidaiye okulu veya yıllara göre bir ayırım yapılmamıştır. Veriler Enver Ziya Karal’dan elde edilmiştir (Karal, 1983).
1863	454	33.005	Verilerde müslim ve gayri müslim okul-öğrenci sayıları birlikte verilmiştir.
1864-1877	454	---	Verilerde müslim ve gayri müslim okul-öğrenci sayıları birlikte verilmiştir. Her sene aynı sayılar mevcuttur.
1280	448	28.582	Verilerde müslim ve gayri müslim okul-öğrenci sayıları birlikte verilmiştir.
1282-1283	454	--	Belirtilen yıllarda veriler aynıdır.
1283-1293	465	-	Belirtilen yıllarda veriler aynıdır.
1294	11.769	108.086	İstatistiklerin bazılarında mevcut verilerden daha fazla okul/öğrenci olduğu ifade edilmiş olduğundan gerçek okul/öğrenci sayısının burada verilen sayıdan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.
1295	11.797	98.318	Verilen istatistikler İstanbul (28.582), Bosna (13.596), Konya (55.530) ve İstanbul’daki iptidai okullara (609) ait olup diğer illere ait verilere ulaşamamıştır.
1296	11.887	45.302	Veriler İstanbul’daki okullara aittir. İllerdeki öğrenci sayıları verilmemiştir.
1297	11.078	49.194	Veriler İstanbul’daki okullara aittir. İllerdeki öğrenci sayıları verilmemiştir.
1298	318	13.393	Sadece İstanbul’daki iptidai mekteplerdir.
1299	309	12.804	Sadece İstanbul’daki iptidai mekteplerdir.
1300	514	15.581	Sadece İstanbul’daki (resmi-özel)iptidai mekteplerdir.
1301	36	1.659	Sadece İstanbul’daki (resmi-özel)iptidai mekteplerdir.
1302	43	2.463	Sadece İstanbul’daki (resmi-özel)iptidai mekteplerdir.
1303	345	13.615	Sadece İstanbul’daki (resmi-özel)iptidai mekteplerdir.
1316	5.254	25.322	Öğrenci sayısı sadece gayri Müslimlere aittir.
1317	4.816	31.780	Usul-ü cedide ve atika iptidai mekteplerine ait verilerdir.
1318	924	29.558	İstanbul’da resmi ve özel okul toplamıdır. Öğrenci verileri sadece müslim- gayri müslim özel okullara aittir.
1319	951	45.220	Ülke genelindeki resmi-özel iptidai ilkokullara ait verilerdir.
1321	1.395	80.689	Ülke genelindeki resmi-özel iptidai ilkokullara ait verilerdir.
1328	12.158	---	Ülke genelindeki resmi-özel iptidai ilkokullara ait verilerdir.
1329	395	---	İstanbul’da resmi ve özel okul toplamıdır.

Kaynak: Salnâme-i Devlet-i Ali Osmaniyye (1280-1329).

Tablo 2 incelendiğinde veriler arasında yıldan yıla büyük farklılıkların olduğu göze çarpar. Bunun nedeni, tutulan istatistiklerin özenli tutulmaması ve belirtilen dönemlerde istatistiksel verilerin öneminin in hazırlanmasında fazla özen gösterilmemesi dığı görülür. Tablo-2’de de görüldüğü üzere okul ve öğrenci sayılarında büyük dalgalanmalar yaşanmıştır. Bunun nedeni ise yıllar arasında elde edilen verilerdeki farklılıktır. Salnamelerde ilkokullara ait her yıla ait istatistikler yer almadığı gibi bazı senelerde sancak veya il merkezlerine ait okul / öğrenci verileri yer almamıştır. Ancak tablodaki verilere göre Osmanlı’da ilkokulların oldukça yaygın olduğu görülür. Bunun en güçlü kanıtlarından biri 1294 ve 1295 yıllarına ait verilerdir. Bu verilerde ülke genelinde ilkokulların oldukça yaygın olduğu ve bu okullarda önemli derecede öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Verilerde görüleceği üzere imparatorluğun sadece üç

şehrindeki ilkokullarda yaklaşık yüz bin öğrenci öğrenim görmektedir. Bu veriler Osmanlı'da okuryazarlık oranının oldukça yüksek oranda olduğuna bir işarettir.

Osmanlı Eğitim Sistemi ve Ortaokullar

Tanzimat Devri'ne kadar sıbyan mektepleri ile üst öğrenim kurumları arasında hizmet veren ara bir kurum yer almamıştır. Ancak bu durumun çeşitli sorunlara yol açığının farkedilmesi üzerine birtakım çözüm yollarına başvurulmuştur. İlk olarak ortaöğretim kurumlarında hazırlık dersleri okutulmuştur. Ancak soruna çözüm bulmak için daha kalıcı bir yol olarak 1838 yılından itibaren rüştiye mektepleri denilen ve ilkokul ile lise arasında aracı bir işlev gören okullar açılmaya başlanmıştır. Rüştiyelerin sayıları zamanla arttırılmış ve imparatorluğun büyük şehirlerinde rüştiyeler açılmaya başlanmıştır. Rüştiyeler giriş sınavı ile öğrenci alan ve öğretim yılı iki yıl olan orta kademeli bir okuldur. Rüştiyelerde usulü cedid denilen ve Batı tarzı öğretim metotları uygulanmıştır (Karal, 1983).

Rüşdiyeler'in ilk örneği "Mekteb-i Maarif-i Adli"dir. Okulun bir diğer ismi Mekteb-i İrfaniye'dir. Okul mesleki eğitim veren bir okul olduğu için meslek okulu statüsünde de düşünülebilir. Okulda Bâbîâlî ve Bâb-ı Defteri dairelerinde çalışan memurlara eğitim-öğretim yapmak için açılmıştır. Okula müracaat edenlerden şartları tutanlar kabul edilecektir zira okulun kontenjanı 100 olarak belirlenmiştir. Öğrenciler seviyelerine göre üç sınıfa ayrılacaktır. Okulda devam sıkı bir şekilde takip edilecektir (BOA, A.DVNSNZAMd, No:34). Okulun isminde yer alan "adli" ismi, II. Mahmud'un mahlası olup hukuk alanıyla ilgili değildir. Bu okula önceleri mekteb-i sani denilmiş, daha sonra padişahın istediği üzerine Rüşdiye adı verilmiştir (Sungu, 1941). 1841 yılında okuldan mezun olacak 400 öğrencinin diploma sınavına girdiği görülür (Mahmut Cevad, 2002).

Yine ortaokul kademesine eşdeğer okullardan bir diğeri de Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'dir. Bu iki okul 1862 yılına kadar faaliyetlerini devam ettirmiştir (Kodaman, 1991). Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye, sıbyan okullarını bitiren öğrencilerin kabul edildiği bir okul olup bu okula kaydolabilme üst sınırı 18 yaş olarak belirlenmiştir (Karal, 1983). Okulun açılma gerekçesi Mekâtibi Rüştiye Nezareti Müdürü İmam Esat Efendi'nin 17 Mart 1839 (1 Muharrem 1255) tarihinde hükümete sunduğu bir raporda belirtilmiştir. Raporda, sıbyan mekteplerinden mezun olanlardan eğitimine devam etmek isteyenler için bir okul açılmasını tavsiye edilmiş ve bu okula Mekatib-i Ulûm-ı Edebiyye denilmiştir. Kanuni tarafından açılan Süleymaniye'deki sıbyan mektebi, Mekatib-i Ulûm-ı Edebiyyeye dönüştürülmüştür. Okul ilk mezunlarını 1258 (1842) yılında vermiştir (Ergin, 1977).

1846 yılında yayımlanan Mekâtib-i Sıbyan ve Rüştiye Nizamnamesi ile on yaşını bitiren çocukların rüştiye mekteplerine kaydolabileceği, rüştiye mekteplerinde devamların zorunlu olduğu kararlaştırılmıştır. Okulun müdürü ulemadan seçilmiş, öğretmenlerinin ise Darülmualimin mezunu olmaları nizamname içinde yer almıştır (Tenger, 2005). Akyüz bu durumu ilköğretimde kesintisiz zorunlu eğitimin ilk adımı olarak yorumlar (Akyüz, 2011).

Rüştiyeler mekteplerinin açılış amacı 25 Şubat 1847 tarihli yazıda belirtildiği üzere üst öğretim kurumlarına (Mekatib-i İlmiye, Harbiye, Bahriye ile Mühendishane ve Tıbbiye gibi) öğrenci yetiştirmektir (Unat, 1964). İlk rüştiye mektebi, 25 Şubat 1847 tarihinde, Davutpaşa'da bir sıbyan mektebinin dönüştürülmesiyle açılan rüştiye mektebidir (Ergin, 1977).

28 Mayıs 1847 tarihli Meclis-i Maarif-i Muvakkat kararında temel eğitim seviyesindeki okullar iki kısma ayrılmış ve 6-10 yaş arasındaki çocuklara hizmet veren eğitim kurumlarının sıbyan mektebi, 10 yaş üzerindeki çocuklara hizmet veren temel eğitim kurumlarının ise rüştiye mektebi adının verilmesi kararlaştırılmıştır (Kodaman, 1991).

Rüştiyelerin sayısı ve türü zamanla artmaya başlamıştır. Bu kapsamda 3 Rebiülahir 1275 (10 Kasım 1858) tarihinde kadınlara yönelik inas rüştiyelerinin açılmasına yönelik ilk adım atılmıştır. Bu tarihli Maarif Nezareti tarafından Sadaret Makamı'na yazılan yazıda kız rüştiye mekteplerinin açılması teklif edilmiştir. Bu girişimlerin sonucunda, 6 Ocak 1858 yılında İstanbul Sultanahmet'te ilk kız rüştiyesi açılmıştır (BOA,1859, İ. DH). Açılan okul kız rüştiyesi olarak yapılmış bir okul değildir. Çünkü mevcut şartlarda kadınlara özgü yeni bir okul yapmak zor görülmektedir. Bu nedenle Sultanahmet'te faaliyet gösteren Cevri Kalfa Mektebi inas rüştiyesi olarak kadınlara tahsis edilmiştir. 1867 yılı yapılan düzenleme ile bu tarihten itibaren Hristiyan çocukların da rüştiye mekteplerine kaydolmalarına izin verilmiştir (Karal, 1983:200-201; Ceride-i Havadis, 1275; Takvimi Vekayi, 1278).

Rüştiye mekteplerinin öğretim süresi başlangıçta iki yıl olarak belirlenmiş, sıbyan mekteplerinden mezun olanların okula kabul edileceği kararlaştırılmıştır. Ancak bir müddet sonra rüştiye mektebinin

öğretim süresi iki yıl artırılarak dört yıla çıkarılmıştır. Bunun nedeni sıbyan mekteplerinin yetersiz görülmesi ve Darulfünun'a nitelikli öğrenci kaydetme çabasıdır. Bu kapsamda okula bir yıl ön hazırlık ile bir yıl üst öğrenime hazırlık olmak üzere öğretim süresine toplamda iki yıl daha eklenmiştir (Tekeli ve İlkin, 1993).

Tanzimat sonrası ülkede ortaya çıkan fikir akımları rüştiye mekteplerinin yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Rüştiye okullarının sayısı özellikle Türk ırkı dışında ve gayri müslim nüfusun yoğun olduğu İstanbul, Balkanlar ve Orta Doğu'da daha fazla artırılmak istenmiştir. Bu bölgelerde okullaşma çalışmalarının hız kazanmasında okullar aracılığıyla Osmanlılık fikrinin yayılması düşüncesi arasında bir bağ kurulabilir. Böylelikle çok uluslu bir yapısı olan Osmanlı Devleti'nin ömrü uzatılmak istenmiştir (Tenger, 2005).

Rüştiyelerle ilgili temel düzenlemeler 1869 yılında yasalaşan Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nde yer almıştır. Nizamname'de rüştiyelerle ilgili genel hükümler şöyledir: Rüştiyeler müslim ve gayri müslimler için ayrı ayrı açılacaktır. Rüştiye açmak için en az beşyüz hane olması gerekir. Rüştiyelerin yapımı ve personel maaşları il eğitim yönetimi sandığından karşılanacaktır. Rüştiye binaları Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından gönderilen planlara göre yapılacaktır. Her rüştiyeye, öğrenci sayısına göre bir veya iki öğretmen ile ayrıca bir gözetmenle bir de hizmetli atanacaktır. Okul programındaki dersler her milletin kendi lisanı ile okutulacaktır. Okul programındaki dersleri değiştirme ve düzenleme yetkisi Bakanlığa ait olacaktır. Okulun genel tatil günleri 1-22 Ağustos tarihleri arasındadır. İslam rüştiyeleri Ramazan ayının üçüncü haftası ile Şevval ayının ilk haftası arasındaki iki hafta ve Kurban Bayramı'nda bir hafta tatil edilecektir. Ayrıca okulun genel tatil günleri her haftanın Cuma günüdür. Okulun bir diğer tatil günü özel günlerdir. Gayri Müslimlerin tatilleri ise kendi bayramları ve özel günleri olarak belirlenmiştir. Ayrıca tüm rüştiyelerde padişahın tahta oturma törenlerine denk gelen günler resmi tatildir. Okul açılış şartları kadın rüştiyeleri için de geçerlidir. Ancak kadın rüştiyelerde öğretmenler de kadın olacak; bunun mümkün olmadığı durumlarda yaşlı ve edepli erkekler de bu okullarda görev alabilecektir. Okulun tatil günleri erkek rüştiyelere benzerdir (MUN, 1289, 18-32 madde).

Rüştiye mekteplerinin yapısı uzun yıllar Maarifi Umumiye Nizamnamesi'ne göre yürütülmüştür. Ancak rüştiye sayılarının artırılması çalışmaları hız kesmeden devam etmiştir. 1874 yılında valiliklere gönderilen bir yazıda, vilayet merkezlerinde kadın rüştiyeleri açılması istenmiştir (Tarih-i Lütfi, 1993). Bu emir sonrası inas (kadın) rüştiye mekteplerinin daha da yaygınlaştığı görülür.

Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nin ilanından on dokuz yıl sonra, 1888 yılında, rüştiye mekteplerinde bir takım düzenlemeler yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu düzenlemenin gerekçeleri olarak yaşanan toprak kayıpları, ülke içinde ve dışında ortaya çıkan fikir akımları, yurt dışında eğitim alanında yaşanan gelişmeler sayılabilir. 1888 yılında toplanan Maârif Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre rüştiyelerin yapısında yapılması gereken düzenlemeler şöyle ifade edilmiştir: Rüştiyelerin öğretim süresinin iki yıla düşürülmesi, idadilerle rüştiyelerin bulunduğu yerlerde rüştiye ve idadilerin tek çatı altında toplanması, mevcudu az olan rüştiyelerin iptidai okullarına dönüştürülmesi ve yeni yapılacak iptidai okulları içinde rüştiye sınıflarının da yer almasıdır Bu kararın ardından 1889 yılında yayımlanan bir emirle idadi bulunan yerlerdeki rüştiyeler kapatılması istenmiştir (Ergin, 1977). 1889 tarihli bir irade ile idadi bulunan yerlerdeki rüştiyelerin kapatılmasına karar verilmiş; rüştiyeler idadilerle birleştirilerek binaları idadilere tahsis edilmiştir (Kodaman, 1991).

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati ile rüşdiye mektepleri ilköğretim okulu derecesinde görülerek kapatılmıştır. Ancak belirtilen kanununda II. Meşrutiyet ile açılmaya başlayan numune rüştiye mekteplerinin öğretim faaliyetlerine dokunulmamıştır. Rüştiye mektepleri 1923 yılında toplanan I. Heyeti İlmiye toplantısı sonrası kapatılarak ortaokullara dönüştürülmüştür (Tedrisatı İptidaiye Kanunu Muvakkatı, Düstur, 1332).

Rüştiye mektepleri ile ilgili istatistikler devlet salnamelerinde yer almıştır. Yalnız bu istatistiklerde bazen okul sayıları bazen öğrenci sayıları bazen de illerin bazılarında ait veriler sunulmamıştır. Devlet salnamelerine göre okullara ait ilk istatistik 1274 yılında verilmiştir.

Tablo 3.

Osmanlı Dönemi Rüştîye (ortaokul) Öğrenci Sayıları

Yıllar	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1275/1859	511 ²	36.706
1276/1860	487	36.910
1277/1861	507	37.274
1278/1862	509	37.305
1279/1863	516	37.658
1280/1864	519	37.598
1281/1865	52	1.610 ³
1282/1866	90	1.993
1283/1867	99	1.939
1284/1868	108	286 ⁴
1285/1869	117	286 ⁵
1286/1870	135	11.517
1287/1871	180	1.603
1288/1872	181	11.365
1289/1873	261	14.862
1290/1874	306	15.394
1291/1875	335	16.799
1292/1876	387	19.397
1293/1877	333	15.729
1294/1878	426	19.363
1295/1879	---	15.797
1296/1880	256	2.348
1297/1881	293	1.572
1298/1882	423	14.779
1299/1883	416	16.808
1300/1884	457	24.561
1301/1885	415	20.294
1302/1886	416	22.509
1303/1887	443	31.361
1304/1888	471	25.153
1305/1889	477	24.188
1316/1899	969	160.457
1317/1900	1.035	169.965
1318/1901	1.017	82.260
1319/1902	606	64.657
1321/1904	952	60.093
1328/1911	1.005	---
1329/1912	85 ⁶	--

Kaynak: Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye,

Tablo 3'e göre okul ve öğrenci sayılarında yıldan yıla büyük değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Bunun nedeni bazı yıllarda ilgili birimlere ait istatistiklerin verilmeyişidir. Tablo 3'te de görüldüğü üzere Bakanlığın kendisinin ilk olarak hazırlayıp sunduğu verilerde rüştiye okullarında bin civarında okul sayısı ve yüz altmış bin civarında öğrenci olduğu görülür. Verilerdeki sayılar arasındaki farklılıklar; zaman içinde toprak kayıpları, gönderilen istatistiklere ait verilerdeki sayı belirtilmeyişi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

² Okul ve öğrenci sayıları Müslim-gayrimüslim dahil.

³ İstanbul rüştiye mektepleri öğrenci sayıları.

⁴ Sadece Dar'ul Maarif ve İdadiye sayıları.

⁵ Sadece Dar'ul Maarif ve İdadiye sayıları.

⁶ Sadece İstanbul'a ait verilerdir.

Osmanlı Eğitim Sistemi ve Ortaöğretim

Bu başlıkta ortaöğretim kurumları genel liseler ile mesleki ve teknik liseler olarak iki kısımda ele alınmıştır.

Genel Ortaöğretim Kurumları

Osmanlı'da ortaöğretime yönelik açılan ilk okul Darulmaarif'tir. 7 Cemazeyilevvel 1266 (21 Mart 1850) tarihinde İstanbul'da açılan bu okul Darülfünun'a öğrenci hazırlamanın yanı sıra devlet memuru yetiştirmekle de görevli kılınmıştır. Asıl adı Valide Mektebidir. Okul, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Sultan tarafından yaptırılmıştır (Karal, 1983). Okul eğitim-öğretime 21 Mart 1850 tarihinde başlamıştır. İlk öğrencileri arasında Sultan Abdülmecid'in Murat ve Fatma adlı çocukları da yer almıştır. Açılıştan 200-250 olarak planlanan okulun öğrenci mevcudu daha sonra 180'e düşürülmüştür. Okula kaydolabilmek için giriş sınavlarından başarılı olmak şartı koşulmuştur (Ergin, 1977; İhsanoğlu, 1998; Koçer, 1991).

Okul bu şekilde varlığını sürdürmüştür. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi sonrası yapılan düzenleme kapsamında eğitim kurumlarındaki çeşitliliği azaltmak ve eğitim kurumlarına bir düzen getirmek amacıyla uygun yerlerde idadi açılması ve II. Mahmut Türbesi yakınlarındaki Darulmaarif'in idadiye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır (BOA. A. MKT. MHM. 472/55).

Darulmaarif, bu haliyle ortaöğretim kurumlarının öncüsü olarak nitelendirilebilir. Zamanla önemini yitiren okul Maarif Nezaretinin 6 Kanunievvel 1289 (18 Aralık 1873) tarihli tezkeresi gereği Darul-Maarif İdadisi adını alarak tarihe karışmıştır (Ergin, 1977; İhsanoğlu, 1998; Koçer, 1991).

Osmanlı eğitim sisteminde ortaöğretim seviyesinde hizmet veren bir diğer kurum Mahrec-i Aklam'dır. Rüştüye mektepleri üzerine kurulan bu okul 1862 yılında açılmıştır. Okulun açılış amacı ve kuruluşu arşiv belgelerinde günümüz Türkçesi ile şöyle ifade edilmiştir:

Rüştüye mekteplerinden hükümet kalemlerine girecek öğrencilere kaynaklık etmek üzere padişahın emri sonrası Mekteb-i Maarifi Adliye konumunda Mekteb-i Aklam açılacak, padişah adı geçen öğrencileri himayesine alacaktır. Adı geçen okuldaki öğrencilerin rüştüyeye denk önceki eğitim kurumundan uygun bir eğitim kurumuna yerleştirilmeleri lüzumu üzerine bu öğrencilerin önceki öğretmenleri olan Mehmet Efendi'nin memuriyet derecesiyle birlikte Darulmaarife nakledilmesi hususu Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi'nin uygun görüşüyle arz ve takdim kılınmıştır. (BOA, İ.DH, 493/33436-2).

Mahrec-i Aklam veya Mekteb-i Aklam; öğretim süresi bir yıl olan ve rüştüyelerin üstünde hizmet veren bir kurumdur. Amacı memurlara resmi yazışma kurallarını öğretmektir (BOA.İ.DH. 493/33436-2). Okul onbeş yıl hizmet verdikten sonra 1877 yılında kapatılmıştır.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde ortaöğretim okulları arasında idadi adında yeni bir kurum oluşturulmuştur. Okul askeri ve sivil idadi olmak üzere iki farklı alanda hizmet vermiştir. İlk askeri idadi, Harp Okulu ve Askerî Tıbbiye'de öğrenim görmek isteyenleri bu okullara hazırlamak amaçlı olarak ordu merkezleri ve Bosna'da açılmıştır. İstanbul'da açılan ilk sivil idadi örneği ise Mekteb-i Fünun-î İdadîye olmuştur (Akyüz, 2011).

İdadiler, 1869 nizamnamesine öğretim yılı rüştüyeler üzerine açılan üç yıllık okul olarak tanımlanmıştır. İdadi açılması için en az bin hanenin olması ve ilgili birimlerce okulun açılmasının uygun görülmesi gerekir. Okulun genel masrafları ve personel maaşları il eğitim meclis sandıkları tarafından karşılanacaktır. İdadilerde müslim-gayrimüslim Osmanlı vatandaşları karma eğitim görülecektir. Okulun programlarında ve yapısında yapılacak düzenlemeler bakanlığın iznine tabidir. Okulun tatil zamanları ve günleri rüştüye mekteplerinin tatil zamanları ve günleri gibidir (MUN, 1289, 33-42).

İdadi mekteplerin öğrenci kaynağı rüştüye mektepleri, darulmaarif, irfaniyye ve edebiyelerde öğrenim gören yetenekli öğrencilerdir (BOA. A. MKT. NZD. 73/27). Bu kararın alınmasında okulun eğitim kalitesinin artırılması, kaynakların verimli kullanılması ve belli standartlaşmanın sağlanması amaçlanmıştır (BOA. İ. DH. 266/16630)

Maarifi Umumiye Nizamnamesi sonrası ilk idadi mektep 1873 yılında açılmıştır. 1878 yılında düzenleme ile okulun Mekteb-i Sultani, Darülmualimin ve Darülfünun gibi yükseköğretim kurumlarına öğrenci yetiştirmekle görevlendirildiği bildirilmiştir. 1892'den sonra mali imkânsızlıklar nedeniyle idadiler beş ya da yedi yıllık olarak ikiye ayrılmıştır. 1901-1906 yılları arasında tüm imparatorlukta % 52 oranında

artan idadi sayısına bağılı olarak öğrenci sayısında da artış olmuştur. 1903 yılında yapılan düzenleme ile idadilerin öğretim süreleri altı yıla çıkarılmış, okul içinde ziraat, ticaret, sanat gibi farklı eğitim programları uygulama olanağı getirilmiştir (Kodaman, 1991). 1908 ve izleyen yıllarda ise, idadiler sultanilere dönüştürülmüştür. Bu kapsamda 1910 yılında yaklaşık on idadi, 1913 yılında ise vilayet merkezlerindeki tüm idadiler sultanilere dönüştürülmüştür. Okul bu haliyle cumhuriyete miras kalmış, Birinci Heyeti İlmiye kararıyla idadiler “Bir Devreli Sultanı” adını almıştır (İhsanoğlu, 1998; Ergin, 1977).

Osmanlı’da ilk kız idadisi 13 Mart 1880 yılında açılmıştır. Ancak okul iki yıl faaliyet gösterdikten sonra fazla ilgi görmediği için kapatılmıştır. 1913 yılında Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatı ile rüştiye okullarının iptidaiye okulları ile birleşmeleri sonrası ilköğretime dayalı farklı programların uygulandığı çok programlı lise statüsüne dönüştürülmüşlerdir. Okul bu haliyle Cumhuriyet’e miras kalmıştır (Unat, 1964).

II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı eğitim sisteminde en köklü değişime uğrayan kademe idadi ve sultanilerden oluşan orta öğretim kademesi olmuştur. Osmanlı eğitim sistemine 1870’lerde giren idadiler, Rüştiyeler ile Sultânîler arasında bir geçiş kademesi olarak varlığını bu döneme kadar sürdürmüştür. II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki süreçte ise beş yıllık ve yedi yıllık olmak üzere iki çeşit idadi olduğu ve 1908 öncesinde 35 olan idadi sayısının 1914 yılı başlarında 59’a ulaştığı görülmektedir (Ergün, 1996). 1880 yılında ilk denemesi başarısızlıkla sonuçlanan kız idadisi 1911’de İstanbul’da yeniden açılmıştır. Bu okul 1913’te “İstanbul İnas (Kız Sultanisi)” 1915’te “Bezmialem Sultanisi” adını almıştır.

Osmanlı eğitim sisteminin temel ortaöğretim kurumu Mekteb-i Sultani’dir. Okulun açılma gerekçesi 24 Ramazan 1285 tarihli Sadrazamlık Makamına yazılan yazıda günümüz Türkçesi ile şöyle ifade edilmiştir:

Nimet sahibi padişahımızın inayetiyle bütün vatandaşların feyz alacağı ilim ve bilgi ile olgunlaşmalarına yardımcı olacak araçlar ve kemale ermeleri için genel eğitime harcanmış çaba ve girişimlerden elde edilecek faydayı her sınıf vatandaşın devlet ve memleket hizmetinde kullanmak ve güzel eserler ortaya koyacak nitelikli insan yetiştirmek üzere, Türkçe okuyup yazacak, yabancı dil ve gerekli fenni bilgileri öğretecek bir okula duyulan ihtiyacı karşılamak üzere Galatasaray Mektebi Sultanisi açılması... padişah tarafından uygun görülmüştür (Ergin, 1977).

Sultanilerin ilk örneği Galatasaray Sultanisi’dir ve 1 Eylül 1868 tarihinde açılmıştır. Okulun açılış süreci şöyle gelişmiştir: Avrupalılar Tanzimat ve Islahat Fermanları ile gayri Müslimlere yönelik bazı haklar talep etmişlerdir. Bu talepler arasında eğitimle ilgili istekler de yer almış, resmi öğretim kurumlarında gayri Müslimlerin de eğitim görmeleri istenmiştir. Osmanlı yöneticileri temel eğitim seviyesinde Müslim-gayri Müslim halkın karma eğitim görmelerinin sakıncalı olacağı düşüncesiyle bu hizmetin ortaöğretim kurumlarında verilmesine karar kılmışlardır. Ülke yöneticilerinin siyasi tercihleri doğrultusunda Fransızlardan teknik destek istenmiş ve Galatasaray Sultanisi açılmıştır. İlk olarak okulun idari işlerinden sorumlu olacak Türk ve Fransız iki müdür görevlendirilmiştir. Okulun açıldığı ilk yıllarda beşi hazırlayıcı beşi kolej olmak üzere bünyesinde on sınıf barındırmıştır. İlerleyen yıllarda okulun yapısı her bir şubede üçer sınıf olan iptidai, tali ve ali şubelerine ayrılan dokuz sınıflı bir yapıya dönüştürülmüştür. Önceleri Beyoğlu’ndaki Askeri İdadi binasında hizmet veren okul 1873 yılında Gülhane Bahçesi’ndeki Saray’a bitişik binalarda hizmet vermeye başlamıştır. 1877 yılında gayri müslim öğrenci sayısının fazlalığı üzerine yapılan düzenleme ile Müslüman öğrenci mevcudu artırılmıştır (İhsanoğlu, 1998).

Okula ait 1872 yılında dört maddelik bir nizamname yayımlanmıştır. Nizamnamede okula kayıt şartları, mezunların durumu, öğrenci ücretleri, okutulacak dersler, tatil günleri gibi birçok konuda açıklayıcı hüküm yer almıştır. Mesela, okula alınacak öğrencilerin 9-12 yaş arasında olanlar idadi şubesine kaydolacakları, mezun olanların bürokrasi içinde istediği kurumda çalışabileceği, okul kampüsünde Müslüman öğrencilerin eksik dini eğitimleri için bir cami açılacağı ve bir imam görevlendirileceği, gayrimüslimlerin de kendi dinlerini kendi ibadet yerleri ve din görevlilerinden öğrenebilecekleri, ders programları yönetmelikte belirtilen maddeler arasındaki hükümlerden bazılarıdır (Düstur, 1289).

Sultanilerde sabah 06:00’da başlayan günlük programda ilk ders saat 08:30’a konulmuştur. Programda dersler bir saat, teneffüsler 15 dakikadır. Saat 12:00’de başlayan öğle arasında yemek için yarım saat, teneffüs için bir saat dinlenme arası verilmiştir. Öğleden sonra saat 13:30’da iki ders görüldükten sonra saat 15:45’te dersler bitirilmiştir. 15 dakikalık ikindi kahvaltısı ile devam eden program yazları en geç 20:30’da yatakhaneye gönderilerek tamamlanmıştır. Programda öğleden önce üç, öğleden sonra iki ders olmak üzere günlük beş derse yer verilmiştir (Kocamanoğlu, 2003). Maarifi Umumiye Nizamnamesi’ne göre sultanilerin il merkezlerinde açılması planlansa da Girit’te açılan Mekteb-i Kebir ve Beyrut’taki

Mekteb-i Sultaniyesi dışında başka sultani açılmamıştır (Unat, 1964). Farklı zamanlarda okulun yapısında düzenlemeler yapılırsa da okul Galatasaray Lisesi adıyla Cumhuriyet'e miras kalmıştır.

Galatasaray Sultânîsi'nin yanında ayrıcalıklı konumda olan bir diğer sultânî olan İstanbul Sultânîsi açılmıştır. 1910 yılından itibaren il merkezlerindeki idadilerden bir kısmı liseye dönüştürülmüştür. 1910 yılında idadiden sultaniye dönüştürülen okul sayısı 12, 1914 yılında ise 22'dir. Aynı dönemde Şam ve Beyrut'ta da birer sultânî daha açılmıştır. Ayrıca ortaöğretim sisteminde yapılan değişikliklerle, ortaöğretim kurumlarına kaydolmak için rüştiye mezunu olma şartı getirilmiş, ortaöğretim okulları üçer yıllık iki devreye ayrılmış, ikinci devre fen ve edebiyat kollarına ayrılmıştır (Ergün, 1996; Unat, 1964).

Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nde bahsedilen bir diğer ortaöğretim kurumu genel sultanilerdir. Nizamnameye göre ortaöğretim kurumlarının yapısı ve genel özellikleri şöyledir: Sultaniler her il merkezlerinde açılması uygun görülen, müslim-gayrimüslim Osmanlı vatandaşları için karma eğitimin yapıldığı, idadi mektep mezunlarının kabul edildiği paralı bir eğitim kurumudur. Okulun masrafları öncelikle öğrencilerden alınan ücretlerden giderilmeye çalışılacak, bunun mümkün olmadığı durumlarda Bakanlık için tahsis edilen genel bütçeden giderler karşılanacaktır. Okulda Kısım-ı Âdi ve Kısım-ı Âli olmak üzere iki kısım ders okutulacaktır. Kısım-ı Âdi'de idadilerde okutulan dersler okutulacaktır. Kısım-ı Âli fen ve edebiyat olarak iki kısma ayrılmıştır. Her kısmın öğretim süresi iki yıl olup okulun toplam öğretim süresi altı yıl olarak belirlenmiştir. Okulda öğretim programlarında yapılacak değişiklikler ve düzenlemeler Bakanlığın iznine tabidir. Okulun tatil zamanları, rüştiye mekteplerinde belirtilen tatil zamanlarıdır (MUN, 1289, 42-51).

İlk kız sultanisi 1911 yılında İstanbul'da açılmıştır. 1913 yılında okulun öğretim yılı on yıl olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Okulun bir diğer ismi Bezmi Âlem Valide Sultan Sultanisidir (Öztürk, 2000).

Mesleki ve Teknik Liseler

Osmanlı eğitim sisteminde mesleki ve teknik okullarının kökleri derinlere uzansa da modern anlamda meslek okullarının açılmaları Tanzimat Dönemi'ne rastlar (Unat, 1964). Tanzimat'ın ilan edildiği yıllarda tür ve sayıca fazla gelişmemiş bu okullar Abdülaziz Dönemi ve ardından II. Abdülhamit Dönemi ile birlikte önemli oranda artmıştır. Abdülaziz Devri'nde açılan meslek okulları; Mahreci Aklam (1862), Lisan Mektebi (1864), Mektebi Mülkiye-i Tıbbiye (1866), Eczacı Mektebi (1879), Kaptan ve Çarkçı Mektebi (1870), Darüşşafaka (1875)'dir (Karal, 1983).

II. Abdülhamid Dönemi ve sonrasında açılan meslek okullarından bazıları ise şunlardır: Mekteb-i Fünun-u Maliye (1879), Hukuk Mektebi (1880), Orman ve Maadin Mektebi (1881), Sanayi-i Nefise Mektebi (1882), Sivil Mühendislik Mektebi (1883), Ticaret Mektebi (1884), Numune-i Terakki (1884), Numune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), Harir Dar'utta'lim (Tohum Mektebi, İpekböcekçiliği Okulları) (1888), Mülkiye Baytar Mektebi (1889), Polis Dershanesi (1889), Dilsizler ve Körler Mektebi (1891), Aşiret Mektebi (1892), Gümrük Dârüttâlimi (1892), Aşı Memurları Mektebi (1892), Darülaceze (1896), Gülhane Askerî Tababet Tatbikatı Mektebi ve Seririyatı (1898), Çoban Mektebi (1898), Darülhayr-ı Âli (1903), Çarkçı Mektebi (1906), Polis Mektebi (1907), Dişçi Mektebi (1909), Maliye Memurları Mektebi (1910), Kondüktör Mektebi (1911), Demiryolu Memurları Mektebi (1915), Belediye Memurları Mektebi (1911), Kadastro Memurları Mektebi (1911), Evkaf Memurları Mektebi (1911), Çırak Mektepleri (1914) Şimendifer Memurları Mektebi (1915) (Unat, 1964; Yolalıcı 1999; Kodaman 1999).

Osmanlı Devri'nde Tanzimat Fermanı sonrası mesleki ve teknik okulların açılışı ve gelişimi şöyledir: II. Mahmut Devri'nde Bakanlıkların kurulmasıyla bu bakanlıklara memur yetiştirmek için okullar açılmıştır. Bu okullardan ilki Mekteb-i Maarif-i Adliyedir. Bu okul Tercüme Odası ile bakanlıklar bünyesindeki özel kalem odalarına memur yetiştiren okulların ilk örneklerindedir. Okulun ismindeki Âdli ibaresi II. Mahmut'a ait bir mahlastır. Okul II. Mahmut tarafından 1838 yılında açılmıştır. Mektebi Maarifi Adliyenin hitap ettiği öğrenci kitlesi ve buna bağlı öğretim kademesi, 1846 yılında yapılan reformla değiştirilmiş, okulun öğrenci kaynağı rüştiyelere bırakılmıştır (Ergin, 1977)

20 Temmuz 1862 yılında yapılan düzenleme ile Mekteb-i Maarif-i Adliye Mektebi Maarifi Aklâma dönüştürülmüştür. Ancak Mekteb-i Maarifi Aklâmın amaca hizmet etmediği düşünülerek okulun öğretim süresi üç yıla çıkarılmış, ismi de Mahrec-i Aklam olarak değiştirilmiştir (Unat, 80i-k). Mektep 1293 (1876) yılına kadar faaliyet göstermiş, Mekteb-i Fünun-u Mülkiyenin açılmasıyla faaliyetlerine son verilmiştir (Ergin, 1977).

Osmanlı'da mesleki ve teknik okullarının ilk örneklerinden olan ve 1847 yılında İstanbul Ayamama çiftliğinde açılan Ziraat Talimhanesi'dir. 20 Cemaziyelahir 1266 (3 Mayıs 1850) tarihli tezkere ile okul Nafia Nezaretine bağlanmıştır. Okula başlangıçta Hristiyanlardan 20 öğrenci alınmış ancak bir süre sonra Müslim-Gayrimüslim 30 öğrenci daha kaydedilmiştir. Öğretimine iki buçuk sene devam eden okul daha sonra kapatılmıştır. Okulun kapatılma gerekçesi, beklenen verimi sağlayamaması ve öğretim materyali eksikliğidir. Ziraatla ilgili yeni bir okul açmak için uzun bir süre beklenmiş, yeni bir ziraat okulu açma teşebbüsü 1878 yılında Ahmet Cevdet Paşa'nın Ticaret ve Ziraat Nazırlığı zamanında mümkün olabilmektedir. Yine okulun yeniden açılmasında Amasyan Efendi'nin çabaları olmuştur. Okul için arazi alınmış ve okulun iş ve işlemlerini takip etmek üzere Ticaret Nazırlığına bağlı bir komisyon oluşturulmuştur. Okul binasının yapımının bitmesinden sonra öğrenci kaydı almıştır. Okula ilk kayıt olan öğrenciler Mülkiye Baytar Mektebi öğrencileridir. I. Meşrutiyetin ilanı sonrası ziraat okulları İstanbul dışında da açılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, 1887 yılında Selanik'te, 1891 yılında Bursa'da, 1898 yılında Ankara'da, 1900 yılında İzmir'de ziraat alanlarıyla ilgili okullar açılmıştır. 1913 yılından sonra Ankara ve İzmir'de birer Uygulamalı Ziraat Okulu açılmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında öğrencisizlikten kapanma riskiyle karşı karşıya kalan bir süre okul faaliyetlerine ara vermiş ancak Kurtuluş Savaşı sonrası yeniden eğitim vermeye başlamıştır. (Unat, 1964; Ergin, 1977; Koçer, 1991). Ziraat okulları bu yapılarıyla cumhuriyete miras kalmıştır.

Orman okullarının ilk örneği 1857 yılında iki Fransız orman mühendisinin çabalarıyla açılan kurstur. Daha sonra 4 Ocak 1874 tarihli padişah fermanıyla maden mühendisi yetiştirmek için okul bünyesinde bir bölüm açılmış, 7 Temmuz 1881 tarihinde Maliye Nezaretine bağlı Orman ve Maadin Mektebi ismi altında iki okul birleştirilmiştir. 28 Teşrinisani (10 Aralık 1873) ve 7 Kanunusani 1289 (19 Ocak 1874) tarihli Orman ve Maadin İdare-i Umumiyesi müzekkeresinde orman mektebin kurulmasıyla ilgili kararlar alınmıştır. Alınan karar şöyledir:

“Rüşdiye mekteplerinden şahadetname ile çıkanlardan ve dışardan istek edenlerden bir miktar Arabi ve Farisi ve Hesap ve Coğrafya görmüş ve yazı ile meramını anlatabilenler arasından 18 ila 25 yaş arasında olanlar arasından sınavla öğrenci alınarak iki sene içinde haritasını yaptırmak ve maden damarlarının durumunu, kalınlığını, gücünü(miktarını) ve madenlerin cevherlerini ve mahiyetlerini mümkün mertebe meydana çıkarmak ve madenler nizamnamesine göre maden mültezimlerinin imalatını ve şartnamelere uygun hareket edip etmediklerini teftiş ederek rapor yapmak için ikinci sınıf maden mühendisliği derecesinde öğrenci yetiştirmek amacıyla...”

bir Maden Mektebi açılması uygun görülmüştür.

Okul yüksek dereceli iki yıllık bir okuldur. Okulun açılmasıyla ilgili hazırlıklar Fransız Mösyö Vays ve arkadaşı Dorez tarafından tamamlanmış ve 15 Zilkade 1290 (4 Ocak 1874) tarihinde yayımlanan bir irade ile okul fiilen açılmıştır. 1892 yılında Halkalı Ziraat Mektebinin açılmasıyla ormancılık dersleri bu okulda okutulmaya başlanmış, maden okulunun da kapanmasıyla Orman ve Maadin Mektebinin faaliyetleri sona ermiştir. 1909 yılında Orman Mekteb-i Alisi olarak yeniden öğretime başlayan Orman Okulu, 1933 yılına kadar mevcut teşkilat yapısıyla faaliyetlerini sürdürmüştür (Ergin, 1977; Akyüz, 1984; Unat, 1964; Yıldırım, 2010).

Darüşşafaka öksüz ve yetim maddi durumu iyi olmayan öğrencilere yönelik Cemiyeti Tedrise-i İlmiye'ye üye hocalar tarafından açılan bir eğitim kurumudur. Okul öğretime 16 Mart 1281 (28 Mart 1865) tarihinde başlamıştır. Kuruluşunda farklı binalarda hizmet veren okul 1289 (1872) tarihinden itibaren okula özgü mimari plana göre yapılan kendi binasında faaliyetlerine devam etmiştir. Okul binası karma eğitim yapmaya elverişli yapılmasına rağmen okula sadece erkek öğrencilerin kaydolmasına izin verilmiştir. Okulda Fransız askeri liselerine ait bir yönetim sistemi uygulanmıştır (Ergin, 1977). Okul Osmanlı'dan Cumhuriyete miras kalmıştır.

Osmanlı'nın dış devletlerle olan ilişkilerinde tercümanlık yapacak elemanlara ihtiyaç duyması, dış siyasetin azınlıkların elinde olmasının yol açtığı sorunlara bir çözüm olması amacıyla gençlere ve memurlara yabancı dil öğretilmek istenmesi üzerine bir dil okulunun açılması düşünülmüştür. Bu amaçla ilk dil okulu 1964 yılında açılmıştır. Bu okul bir süre sonra kapatılmış, Sadrazam Küçük Sait Paşa'nın öncülük etmesiyle 29 Teşrinievvel 1290 (10 Kasım 1874)'da Mülkiye Mektebi binası içinde yeniden açılmıştır. Okula ilgi oldukça fazla olmuş, öğrenci sayısı 600'e kadar çıkmıştır (Ergin, 1977).

Mektebi Sanayi

Sanayi Devrimi sonrası Avrupa’da yaygınlaşan fabrikalaşmanın benzeri Osmanlı’da da görülmüştür. Açılan fabrikalarda çalışacak eleman yetiştirmek için meslek okulları açılmaya başlanmıştır ancak mesleki ve teknik okulların açılma süreci birdenbire olmamıştır. Sanayi sektörüne nitelikli eleman yetiştirmek için atılan ilk adım 1848 yılında açılan ve ilk erkek sanat okulu olan Zeytinburnu Sanayi Mektebi’dir (Cumhuriyet Gazetesi, 1939). Ancak ülke genelinde sanayi mekteplerinin bir plan dahilinde açılması ile ilgili öne çıkan ilk isim Mithat Paşa’dır ve sanayi mekteplerinin açılmasına öncülük edenler arasında Mithat Paşa’ya ayrı bir yer açmak gerekir. Mithat Paşa, Tuna Valiliği görevindeyken orada bulunan öksüz ve yetim Müslim-Gayrimüslim çocuklarına gerekli temel eğitim vermek ve aynı zamanda bu çocuklara bir sanat öğretmek amacıyla 1276 (1860)’da Niş’te; daha sonra Sofya’da; 1279 (1864)’da da Rusçuk’ta İslahhane adıyla meslek okulları açmıştır (Ergin, 1977).

Mithat Paşa Tuna’daki görevinin sona ermesinden sonra geldiği İstanbul’da, 1866 yılında İslah-ı Sanayi Komisyonu’nun kurulmasına öncülük etmiştir. Komisyonun amacı; “İstanbul’da bulunan çeşitli sanayi dallarındaki işverenlerin uzun zamandır karşılaştıkları engeller nedeniyle zor durumda kalmaları ve sanat alanında ıslahatlar yapmak, ticari değerleri artırmak için çözüm bulmak, bu çözümleri ülke genelindeki esnafa iletme”tir. (Takvim-i Vekayi, 9 Şaban 1285).

Bu çalışmaların dışında, 1268 (1868) yılından itibaren ıslahhanelere benzer okullar açmıştır. İslahhanelerde terzilik, kunduracılık, demircilik, matbaacılık, tabaklık, dokumacılık, makinecilik, dökmeçilik, marangozluk, mücellitlik (ciltçilik) gibi bölümleri yer almıştır. İslahhaneler 1868 yılından sonra ülke genelinde yaygınlaşmış, bazı ıslahhaneler ilkokulları da içine alacak şekilde teşkilatlanmıştır (Ergin, 1977).

Osmanlı’da tam anlamıyla meslek eğitimi yapan ilk okul, 11 Mayıs 1283 tarihli Sadrazamlık Makamına sunulan mazbatada yer alan, İslahı Sanayi Mektebi’dir. Makamın bu talebi olumlu görmesi sonucu ilk meslek okulu eski Kılıçhane binasında eğitim-öğretime başlamıştır. Mektebi Sanayi için 24 Şaban 1285 tarihinde 64 maddelik bir de nizamname yayımlanmıştır. Nizamnameye göre okulun öğretim süresi beş yıldır (Salname-i Devlet-i Ali Osmaniyye, 1285).

Genel kabule göre Osmanlı’da açılan ilk kadın mesleki ve teknik öğretim okulu Mithat Paşa’nın 1864 yılında Rusçuk’ta yetim kızlar için açtığı ıslahhanedir ancak Unat bu görüşe karşı çıkar. Ona göre kız rüştiyelerin amaçları arasında yer alan “taife-i nisaya mahsus sanayii talim”i (kadınlara özel meslek eğitimi) ibaresi rüştiyelerde kadınlara yönelik mesleki eğitim anlamına gelir ve bu yüzden de ilk kız rüştiyesi olan Cevri Kalfa Taş Mektebinin kadınlara yönelik ilk meslek okulu olarak kabul edilmesi gerekir (Unat, 1964). Bu tartışmalar bir yana bırakılırsa, Mithat Paşa’nın girişimleriyle, İstanbul’daki eski Baruthane binasının onarımı yapılarak kadınlara yönelik hizmet veren Kız Sanayi Mektebi, 50 kız öğrenciyle 30 Rebiülevvel 1296 (24 Mart 1879) tarihinde eğitim-öğretime başlamıştır. Kız Sanayi Mektebi, ordunun ihtiyaçlarını gidermeye yönelik açılan bir okuldur. Bu okul daha sonra Ticaret Nezaretine bağlanmış, 1884 ve 1885 yıllarında kadınlar için iki yeni sanayi mektebi daha açılmıştır (Salname-i Devlet-i Ali Osmaniyye, 1294, 1295, 1303, 1305). Bu okullar 1887 yılında Maarif Nezaretine bağlanmıştır. Bu okullar II. Abdülhamit Devri’nde Hamidiye Mekteb-i Sanayii Alisi adı altında tek çatıda toplanmıştır (Unat, 1964).

İlk Ticaret Mektebi 16 Kanunusani 1299 (1881) yılında İstanbul- Babiali civarında açılmıştır. Ticaret Nezareti bünyesinde açılan bu okul 1887 yılında Maarif Nezaretine devredilmiştir. Okul, 1306 yılında ise tekrar kapatılmış, 1310 yılında yeniden açılmıştır. Okul evvel ve sani olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Kısmı Evvel şubesine tam devamlı öğrenci kaydedilmiştir. Bu bölümün öğretim süresi üç yıldır. Kısmı Sani şubesi meslek şubeleridir. Öğretim süresi üç yıldır. II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası adı Ticaret-i Mektebi Alisi olarak değiştirilmiştir. 1914 yılında yapılan düzenleme ile serbest meslek sahiplerinin bilgilerini artırmak için okul bünyesinde Serbest Ticaret Dersleri verilmeye başlanmıştır. 1915 düzenlemesi ile okul Kısm-ı Evvel, Kısm-ı Tali ve Kısm-ı Âli olmak üzere üç devreli olacak şekilde yeniden teşkilatlandırılmıştır. 1917 yılında bir yıl öğretim süreli Kız Ameli Ticaret Şubesi açılmış, Kurtuluş Savaşı sonrası İktisat Vekâletine bağlanan okulun 1924 yılında Kız Ameli Şubesi kapatılarak okulda karma eğitime geçilmiştir. Okul, 1938 yılında yeniden Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır (Unat, 80g-i; Ergin, 1977).

Dilsizler ve Körler Okulu 12 Eylül 1305’te (24 Eylül 1889) Ticaret Mektebi binası içinde hizmet vermeye başlamıştır. Okulda önce konuşma engellilere, sonra duyma engellilere ve iki sene sonra da görme engellilere yönelik eğitim-öğretim yapılmıştır. Okula alınacak öğrencilerin 6 ile 20 yaş aralığında olması

gerekirken öğrencilerin milliyetleri hususunda bir kısıtlamaya gidilmemiş, okula kaydolabilmek için Osmanlı vatandaşı olmak yeterli görülmüştür (Ergin, 1977).

Arap kavminden olanlara Türkçe'yi, Osmanlı terbiyesini, yöneticilik bilgisini öğretmek, okuldan mezun olduktan sonra görevlendirildikleri bölgelere öğretmen ve yönetici yetiştirmek amacıyla 12 Rebiülevvel 1308 (1892) tarihinde Aşiret Mektebi açılmıştır. Okula daha sonra Kürt ve göçebe vatandaşlar da alınmıştır. Yatılı olan öğrencilerin idareye karşı isyan etmeleri üzerine 1323 (1907) yılında okul kapatılmıştır (Ergin, 1977).

Osmanlı Eğitim Sistemi ve Öğretmen Yetiştirme

Tanzimat Dönemi'nde öğretmen yetiştiren ilk okul 16 Mart 1848 yılında açılan Darümuallimin'dir. Bu okul rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek için açılmıştır (Takvimi Vekayi, 1264). Okulun ilk nizamnamesi 1851 yılında yayımlanmıştır. Nizamnamede okula sınavla öğrenci alınacağı, okulun öğretim süresinin üç yıl olacağı kararlaştırılmıştır. Nizamnamede başarılı öğrencilere daha erken mezun olma hakkı tanınmıştır. Atamalarda mezuniyet puanının ölçüt alınacağı da nizamname hükümleri arsında yer almıştır. Okulun dersleri arasında yer alan "Ders Verme ve Öğretim Yöntemi" dersi eğitim bilimleri açısından önemli bir gelişme olarak yorumlanabilir (Akyüz, 2011).

Öğretmen okullarıyla ilgili ilk esaslı yasal düzenleme 1869 tarihinde yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 54 ile 61. maddeleri arasında yapılan düzenlemedir. Nizamname'de yüksek okul statüsünde olan Darümuallimin ve Darümuallimat ile ilgili şu hükümler yer almıştır: Okulun açılış amacı nitelikli öğretmen yetiştirmek olup okulda rüştiye, idadiye ve sultanilere öğretmen yetiştirecek üç şube kurulmuştur. Rüştiye şubesinin öğretim süresi üç yıl olup müslim ve gayrimüslim okullarına ayrı ayrı öğretmen yetiştirmekle görevlidir. İdadiye şubesinin öğretim süresi iki yıldır. Sultaniye şubesinin öğretim yılı ise üç yıldır. Dârümuallimînlere girilecek bölümlere göre rüştiye, idadi ve sultani mezunu olmak gerekir. Kendini özel olarak yetiştirenlerden komisyon marifetiyle yapılacak sınava başarılı olanlar Darümuallimin'e kayıt olabilecektir. Okul mezunlarına öğretmen atamalarında öncelik hakkı (hakkı rüçhan) tanınmıştır. Darümuallimini Sıbyan Darümuallimine bağlı bir birimdir. Darümuallimat kız sıbyan ve rüştiyelerine öğretmen yetiştirmekle görevlidir. Darümuallimatta sıbyan ve rüştiye olmak üzere iki şube açılacaktır. Okul müslim ve gayrimüslim okullarına ayrı ayrı öğretmen yetiştirmekle görevlidir. Sıbyan şubesinin öğretim süresi iki yıl, rüştiye şubesinin öğretim süresi üç yıldır. Okula giriş için sıbyan veya rüştiye mezunu olmak ve yapılacak sınavda başarılı olmak gerekir. Kendini özel olarak yetiştirenler de komisyon huzurunda yapılacak sınavda başarılı olmaları halinde okula kaydolabileceklerdir. Okul mezunlarına kadın okullara öğretmen atanmada öncelik hakkı tanınmıştır (MUN, 1289, 52-79).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 178-191. maddelerinde de öğretmenlik ile ilgili hükümler yer almıştır. Buna göre Darümuallimin-i Sıbyan mezunu olmayanlar sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapamayacaktır. Rüştiye okullarına öğretmen olarak atanabilmek için Darümuallimin-i Rüştiye mezunu olmak ve iyi hal ve hareketi olmak gerekir. Ayrıca Nizamname'de rüştiye öğretmenliği için en az yirmibeş yaşında olmak ile hafif suç ve cinayet suçlarından mahkûm olmamak şartı da getirilmiştir. Rüştiye ve idadiye öğretmenleri ders günlerinin dışında özel ders verebileceklerdir (MUN, 1289, 178-191).

Osmanlı eğitim sisteminde öğretmen okullarının açılışları ile ilgili gelişmeler şöyle özetlenebilir: 15 Kasım 1868 yılında Darümuallimin-i Sıbyan Okulu açılmıştır. 1871 yılında öğrencisizlikten dolayı kapanan Darümuallimin-i Sıbyan 22 Eylül 1872 yılında yeniden açılmıştır (Unat, 1964). Okula ait yayımlanan talimatta, okulun köy ve kasabalarda bulunan sıbyan mekteplerine nitelikli öğretmen yetiştirmek amacıyla açıldığı, okulun öğretim süresinin iki yıl olduğu bildirilmiştir. Darümualliminlerden mezun olanlara maarif komisyonlar tarafından onaylı şahadetname (diploma) verilecektir. Kasaba ve köy okullarında öğretmen olabilmek için Darümuallimin mezunu olmak zorunlu şarttır ancak köy imamlığı ile öğretmenliğin zorunlu olduğu yerlerde Darümuallimin mezunu olma şartı aranmayacaktır. Darümualliminlere alınacak öğrencide aranacak şartlar; iyi ahlak sahibi olmak, yirmi yaşından büyük olmamak, Türkçe serbest okuyup yazması olacak, bu şartları taşımayanlar Darümualliminlere kaydolamayacaktır. Öğrencilerin devam zorunluluğu olacak, şube öğretmenleri üç ayda bir öğrencilerle ilgili raporları il maarif müdürlüklerine bildirmekle zorunlu tutulmuştur (Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1317/1901).

26 Nisan 1870 yılında kadın okullarına öğretmen yetiştirmek için Darümuallimat adında bir öğretmen okulu açılmıştır. Okulun sıbyan şubesinin öğretim yılı iki; rüştiye şubesinin öğretim yılı üç yıl olarak belirlenmiştir (Akyüz, 2011).

29 Mayıs 1891 tarihli nizamname ile darulmualliminler yeniden düzenlenmiştir. Buna göre Darulmuallimin içinde bulunan idadi şube kapatılmış, Darulmuallimin İptidaiye, Rüşdiye ve Aliye olmak üzere öğretim süreleri iki yıl olan üç şubeye ayrılmıştır (Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1896). Darulmuallimat'ta yapılan düzenleme ile okul içinde altı yıllık bir İhtiyat (Hazırlık) Şubesi açılmıştır (Akyüz, 2011). 1882 yılında İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan iptidai mekteplerde yeni yöntemleri göstermek ve yeni yöntemlere uygun öğretmen yetiştirmek için Darulameliyat adlı bir uygulama okulu açılmıştır (Cevad, 2002). 12 Eylül 1914 tarihinde İnas Darulfünununda Darulmuallimat-ı Aliye açılmıştır (Unat, 1964). Okul bu haliyle Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmıştır.

Bu okulların dışında harp okullarına öğretmen yetiştirmek için 1864 yılında Askeri İdadilerde özel şubeler açılmıştır. Özel şubelerden mezun olanlar arasından öğretmenliğe yeteneği olanlar okul bünyesinde faaliyet gösteren ve üç yıl öğrenim süresi olan şubelere kaydedilmiştir. Matematik ve Resim öğretmeni yetiştiren bu şubeler 1869 yılından sonra kapatılmıştır. Bu konuda ikinci bir girişim 1875 yılında yapılan girişimdir. Medrese öğrenimi gören öğrenciler arasından öğretmenliğe yeteneği olan öğrenciler, harp okulu meslek derslerinin dışındaki dersleri okutmak üzere Menşe-i Muallimin adında bir şubede öğretmen olarak yetiştirilmişlerdir. Menşe-i Muallimin Süleyman Hüsnü Paşa tarafından 1292 (1875) yılında açılmış olup asker hocaların öncülüğünde sivil öğretmen yetiştirmeyi amaçlayan yüksek dereceli bir okuldur. Okul programları incelendiğinde Dârulmuallimîn ve Darulfünun üzerinde bir okul olduğu görülür. Okul tam tarihi bilinmese de açılışından sekiz yıl sonra kapatılmıştır (Ergin, 1977).

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Darulmualliminlerde yapılan reform çalışmaları kapsamında öğretmen niteliğini artırmak için idadi mezunları arasından sınavla seçilen öğrenciler Fransa'ya gönderilmiştir. Aynı zamanda İstanbul Darulmualliminî Satı Beyin müdürlüğünde pilot okul olarak seçilerek yüksek statülü bir konuma getirilmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle giderleri il özel idareleri tarafından karşılanan Dârulmuallimînler 1 Eylül 1923 tarihinden itibaren genel bütçeye bağlanmıştır (Unat, 1964). Konu ile ilgili detaylı bilgi Benli tarafından hazırlanan "Türk Eğitim Sisteminde Öğretmen Yetiştirme Tarihi, Sosyal ve Felsefi Temelleri (1923-2018) adlı eserden elde edilebilir (Benli, 2023).

Osmanlı eğitim sisteminde ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarına ait istatistiki veriler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4

Osmanlı Eğitim Sisteminde Ortaöğretim Kurumlarına ait Sayısal Veriler

Yıllar	Okul İsimleri			
	Sultani	Sanayi Mektebi	Mülkiye Mektebi	Öğretmen Okulları
1287/1870	502	-	50	180
1288/1871	610	429	50	146
1289/1872	500	400	50	131
1290/1873	500	440	50	115
1291/1874	428	418	51	138
1292/1875	428	572 ⁷	113 ⁸	107
1293/1876	428	602	118	187
1294/1877	560	565	97	210
1295/1878	378	342	52	286 ⁹
1296/1879	258	--	50	313 ¹⁰
1297/1880	328	--	50	138
1298/1881	288	337	--	76
1299/1882	---	328	399	--
1300/1883	576	--	300	203
1301/1884	700	--	405	397
1302/1885	841	424	500	416

⁷ Bu tarihten sonraki verilerde Kız Sanayi Mektebi dahil.

⁸ Bu tarihten sonraki verilerde Mülkiye İdadîye Mektebi dahil.

⁹ Menşe-i muallimin dahil

¹⁰ Menşe-i muallimin dahil

Tablo 4 devamı...

1303/1886	860	744 ¹¹	610	376
1304/1887	860	--	510	290
1305/1888	890	416	378	297
1316/1899	703	905	426	527
1317/1900	784	893	453	972
1318/1901	784	567	511	728
1319/1902	902	178	-	728
1321/1904	945	180	-	720

Kaynak: Salnâme-i Devlet-i Ali Osmaniyeye (1287-1321).

Tablo 4'te görüldüğü üzere Osmanlı eğitim sistemi içerisinde orta ve yükseköğretime yönelik okul çeşitliliği fazladır. Bu veriler medrese verileriyle birlikte düşünülmelidir. Ayrıca veriler arasındaki dalgalanmaların nedeni yıllara göre istatistiksel verilerin sağlıklı tutulmaması, yapısal düzenlemeler ve toprak kayıplarıyla açıklanabilir. Bu kurumların tamamı Cumhuriyet'e miras kaldığı gibi bazıları (Darüşşafaka, Mülkiye Mektebi) gibi Cumhuriyet'in yüzüncü yılına kadar aynı isimle varlığını korumuş ve korumaya devam ettirmektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Osmanlı eğitim sistemi Tanzimat Dönemi ile birlikte klasik yapısını değiştirmeye, uluslararası alanda yaşanan gelişmelere paralel yeni kurumlar oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde sıbyan mekteplerine ek olarak iptidai mektepleri, medreselere ek mesleki ve teknik okullar açılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da – dünyada yaşanan gelişmelere paralel- uzun yıllar okul ve öğrenci istatistikleri ile ilgili veri tutulmamıştır. Ancak her alanda sayısal verilerin popülerliğini artırmasıyla birlikte Osmanlı'da da istatistiksel veriler tutulmaya başlanmıştır. Bu verilerin sağlıklı tutulduğunu söylemek güçtür ama gerek salnamelerde gerekse bu döneme ait kaynaklara sayısal veriler kayda geçmiştir.

Osmanlı eğitim sisteminde öğretim kurumlarında kademeleşme 1860'lı yıllarla birlikte başlamıştır. İlk olarak ilk ve orta okul olarak yapılandırılan sistem zamanla yükseköğretimi de alacak şekilde genişlemiştir. Çok uluslu olan Osmanlı Devleti'ndeki gayri Müslimlere ait istatistikler daha düzenli tutulmuştur. Bu durum eğitim sisteminde bir düzenin varlığının kanıtıdır. Ayrıca elde edilen verilerde Osmanlı'da eğitim kurumlarında hatırı sayılır öğrenci varlığından söz edilebilir. Mesela 1878 yılında 11.769 ilkokulda 108.086 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu verilerde bazı illere/eyaletlere ait veriler de yer almamıştır. 1900 yılında rüştiyelerde 169.965 öğrencinin öğrenim gördüğü görülmektedir. Yine Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı ilkokul öğrencisi sayısı 336.061'dir. Bu veriler Osmanlı'da eğitime önem verilmediği, halkın çoğunun okuryazar olmadığı iddialarını çürütebilecek verilerdir.

Osmanlı yöneticileri, eğitim sisteminde sadece okul açmak veya okullaşmayı artırmakla uğraşmamış, ayrıca birçok alanda hukuki düzenlemelere girişmişlerdir. Bu düzenlemelerin çoğu Cumhuriyet'e miras kalmış ve uzun yıllar Türkiye Cumhuriyeti tarafından yürürlükte bırakılmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı eğitim sistemine ön yargı ile bakmayı, ezberler üzerinden konuşmayı bırakmak gerekir. Zira dünya siyasetinde uzun dönem söz sahibi olmuş bir milletin bu gücünü sadece askeri başarılarla sürdürmesi mümkün değildir. O halde sahip olduğumuz değerlerin farkına varmalı, konuya ideolojik yaklaşımları bir tarafa bırakarak yaklaşılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (1994), İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı, *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi Dergisi*, (5), ss.1-47.
- Akyüz, Y. (2011). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Alkan, M.Ö. (2000), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, Ankara: Devlet İstatistik Kurumu Matbaası.
- Baltacı, C. (2002), *Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim*, *Türkler*, XI, ss. 446-462
- Benli, F. (2023), *Türk Eğitim Sisteminde Öğretmen Yetiştirilmenin Tarihi, Sosyal ve Felsefi Temelleri (1923-2018)*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

¹¹ Ticaret mektebi dahil.

- Berker, A. (1945), *Türkiye'de İlk Öğretim-1*, Ankara:Milli Eğitim Yayınevi.
- Beyanül Hak Gazetesi (1324/1909), No:15, 29 Kanunuevvel 1324/11 Ocak 1909.
- Ceride-i Havadis. (1275/1859), No: 91, Selh-i Ca, 1275.
- Creswel, J. H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), “Nizamât; Hanedan-ı Saltanat Meclisi; Hanedan-ı Saltanat”; BOA, İ.DUİT; 2/51; 3 Teşrinisani 1329/16 Kasım 1913).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), “Nizamât; Hanedan-ı Saltanat Meclisi; Hanedan-ı Saltanat”; BOA, İ.DUİT; 2/52 12 Kânunusani 1329/25 Ocak 1914.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), “Maarif Nizamnamesi hükmünce inşa olunan rüşdiye mektepleri için uygun görülen yerlerde birer idadiye mektebi açılması kararı doğrultusunda ilk etapta II. Mahmud Türbesi kurbundaki Darülmaarifin mekteb-i idadiye çevrilmesi”. A. MKT. MHM. Dosya No:472; Gömlek No:55, H:24/11/1290.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Etfal İnas Mektebi'nin tefrikine ve teferruatına dair (hatt-ı hümayun). İrade-i Dahiliye, (İ.DH) Kutu: 417, No:27616. Tarih: 08 Rabiulahir 1275,
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Mekteb-i Aklam ittihazıyla, Mekteb-i Maarif hocalarından Bekir ve Hacı Hüseyin Efendilerin Maarif Azalığı hakkında malumat. BOA., İ.DH. 493/33436-2; (25 Muharrem 1279/23 Temmuz 1862).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), “Mekatib-i rüşdiyeden imtihanla kalemlere tayin olunacak efendilere dair”, BOA., İ.DH. 522/35543 (H.6 Ramazan 1280/14 Şubat 1864).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), “Talebelerin hangi mektebe meyilleri ve kabiliyetleri varsa oraya kaydedilmesi.” BOA. A. MKT. NZD. 73/27; H:14 Cemaziyelevvel 1269).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), “Mekteb-i İdadiye'ye alınan şakirdanın Mekatib-i Rüşdiye'den alınmalarının usul-ı ittihazi”; BOA. İ. DH., 266/16630; H:03 Ramazan1269).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Kalem Nizamnamesi Defteri (Muhtelif ve Mütenevvi Defterler 37), BOA, A.DVNSNZAMd, No:34; H-16 Şaban 1268)
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Taşrada bulunan mekteplerin ıslah ve idareleri hakkında Maarif Nezaretinin tezkiresi, BOA, MVL, 883/13, H. 24 Ramazan 1284).
- Cumhuriyet Gazetesi (1939), 31 Temmuz 1939 ve 5 Ağustos 1939. No. 5466 ve 5471.
- Ergin, O. N. (1977), *Türk Maarif Tarihi III- IV*, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, O. N. (1977), *Türk Maarif Tarihi I-II*, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, O. N. (1977), *Türk Maarif Tarihi V*, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, M (1996), *İkinci Meşrutiyet Devri 'nde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara:Ocak Yayınları.
- Furat, A.Z. (2018), Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Tedris Usulü, F. Aydın-M. Zengin, K. Cevherli, Y. Kaymaz (ed), içinde, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, s.139-169, İstanbul, Mahya Yayıncılık.
- Güldöşüren, A. (2018), İki Farklı Merkez İki Farklı Nizamname:1914 İslah-ı Medaris ve 1921 Medaris-i İlmiye Nizamnamesi, F. Aydın-M. Zengin, K. Cevherli, Y. Kaymaz (ed), içinde, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, s.585-620, İstanbul, Mahya Yayıncılık.
- İhsanoğlu, E. (1998), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi 2. Cilt*, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Karakök, T (2013), Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 208-234.
- Karal, E. Z. (1983), *Osmanlı Tarihi, VI. Cilt*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karal, E.Z. (1983), *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt*, Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi.
- Kocamanoğlu, E. (2003). Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej- Galatasaray Lisesi Örneği. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Koçer, H. A. (1991), *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul :Milli Eğitim Basımevi
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, (1289), Düstur, 1. Tertip, C.2, Dersaaadet: Matbaa-i Âmire.
- Mahmut Cevad, (2002), *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul:Matbaa-i Amira,
- Mehmed Salâhî (2019), *Kamus-i Osmani (Tıpkı Basım)*, Haz. Ali Birinci, İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Öztürk, C. (2000). “İdadi”. İslâm Ansiklopedisi. C. 21. ss. 464-466, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları,
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1275.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1276.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1277.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1278.
- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1279.

- Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1280.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1281.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1282.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1283.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1284.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1285.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1286.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1287.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1288.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1289.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1290.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1291.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1292.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1293.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1294.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1295.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1296.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1297, İstanbul: Matbaa-i Amira.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1298, İstanbul:Mahmut Bey Matbaası.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1299, İstanbul:Mahmut Bey Matbaası.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1300, İstanbul: Ebussuud Matbaası.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1301, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1302, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1303, İstanbul:Mahmut Bey Matbaası.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1328, Selanik: Selanik Matbaası
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1334, (H.), İstanbul: Halil Matbaası.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1305, İstanbul:Mahmut Bey Matbaası.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1316, İstanbul: Matbaa-i Amira.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1318, İstanbul: Matbaa-i Amira.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1319.
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye, 1321, İstanbul: Asır Matbaası.
Sungu, İ. (1941), Mekteb-i Maarif-i Adli'nin Tesisi, *Tarih Vesikaları* (139), s. 212- 225.
Takvim-i Vekayi, (1264), No: 372, 23 Rebiülahir 1264.
Takvim-i Vekayi, (1285), No: 10279, 9 Şaban 1285.
Takvimi Vekayi. (1278), No:649, 26 Zilhicce 1278.
Tarih-i Lütfi, (1993), C.XV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Tasvir-i Efkâr, (1281), No:242, 25 Cemaziyülevvel 1281.
Tedrisatı İptidaiye Kanunu Muvakkatı, (1332), Düstur, Beşinci Tertip, C.8, Dersaadet: Matbaa-i Âmira.
Tekeli, İ. ve İlkin, S, (1993), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Tenger, S. (2005), Rüştiye Mekteplerinin Tarihi Gelişimi ve Din Eğitimi ve Öğretimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara
Unan, F. (1999), Osmanlılarda Medrese Eğitimi, *Yeni Türkiye*, 5. Cilt, ss. 140-160.
Unat, F. R, (1964), *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
Uzunçarşılı, İ, H, (1988), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Yıldırım, M. A. (2010), Tanzimat Döneminde Meslek Okulları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.
Yolalıcı, M. E. (1999). *XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları*. Osmanlı. C. V. 281-296, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
<http://www.siyasalvakfi.org/hakkimizda/sibyan-mektebi-tarihcesi> (Erişim Tarihi: 14/08/2023).